AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSADİ UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

"Azərbaycan Respublikasinda sosial-iqtisadi məsələlərin həlli üçün analitik informasiya sistemlərindən istifadə" mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Atayev Ayxan Ələddin

BAKI-2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d.,dos Əhmədov Fariz Saleh
"___" ____________ 20__-cu il

"Azərbaycan Respublikasinda sosial-iqtisadi məsələlərin həlli üçün analitik informasiya sistemlərindən istifadə"mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 "İqtisadiyyat"

İxtisaslaşma: Təhsil, elm, sosial-mədəni sahələrin iqtisadiyyatı

Qrup: 50

Magistrant
Atayev Ayxan Ələddin
________________imza

Elmi rəhbər
r.ü.f.d.,b.m Rzayeva Ülviyyə Şahin
______________imza

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d.,b.m. Hümbətova Suqra İnqilab
__________________imza

Kafedra müdiri
i.e.d.,prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
______________imza

BAKI-2019

Using Analytical Information Systems to Solve Socio-Economic Issues in the Republic of Azerbaijan

Summary

The theory of management in the thesis was first considered. Here is the focus on Max Véber's bureaucratic theory. The management system has focused on the negative and icient areas of traditional governance. The role of state regulation in socio-economic development of the country and its regions are mentioned. What goals Azerbaijan pursue for its 27 years of independence and its development goals, and what goals could be further addressed. The distribution of productive forces, in particular, how it is reflected in the period of Soviet Azerbaijan, its regularity, principles and factors, why the regular distribution of the population surveyed, and, ultimately, its advantages. What goals will be pursued for sustainable and sustainable economic development, how Azerbaijan will achieve sustainable development, and brief information on the economy currently in Azerbaijan. The economic development of some countries and the views of economics scientists have been mentioned in the development of the regions. Basically, the opinions of Chinese scientists have become more remarkable.

Technological determinism, Strengthening and Sociological Theories play an important role in analytical information systems.Nowadays, the importance of information in the global global context is increasing and this information plays a decisive role in the intellectual level of society, the production of new knowledge and the renewal of technology during civilization. Therefore, all government portals are now systematized. The study focuses on the establishment of a service center for households in Azerbaijan. Suggestions for development of service areas in relation to analytical information, creation of income areas, and ways to make profits are mentioned. In addition to this, the article contains statistical data on population migration. Information about state agencies dealing with migration policy in Azerbaijan, along with information on migrants coming from Azerbaijan or migrants coming to Azerbaijan, are mentioned in these reports.

Key words: development, migration, analytical information, income.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
Aİ	Avropa İttifaqı
SSRİ	Sovet Sosialist Respublika İttifaqı
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
ETT	Elmi Texniki Tərəqqi
Az SSRİ	Azərbaycan Sosialist Respublikası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMG	Ümumi Milli Gəlir
İEOÖ	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı İnkişaf Etməkdə olan Ölkələr
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
Məs.	Məsələn

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ... 7

I Fəsil İQTİSADİ İDARƏETMƏNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ 11

1.1. İqtisadi idarəetmə problemləri və müasir yanaşmalar..11

1.2. Ölkənin və bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi məsələləri...20

1.3. Məhsuldar qüvvələrin paylanmasının müntəzəmliyi, prinsipləri və amilləri......28

II Fəsil İDARƏETMƏ OBYEKTLƏRİNİN MÜXTƏLİF SƏVİYYƏLƏRİNDƏ DAYANIQLI İNNOVATİV İNKİŞAFIN LAYİHƏLƏNDİRİLMƏSİ 37

2.1. Dayanıqlı inkişafının layihələndirilməsi metodlarının təhlili...................................37

2.2. Regionların dayanıqlı inkişafının layihələndirilməsi məsələsinin formalaşdırılması...44

2.3. Regional inkişafda iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsində imitasiya modelinin layihələndirilməsi 50

III Fəsil İQTİSADİ İNKİŞAFIN TƏNZİMLƏNMƏSİ PROSESİNİN İNFORMASİYA TƏMİNATI.. 59

3.1. Dövlət idarə etməsində analitik-informasiya sistemləri 59

3.2. Azərbaycan subyektlərinin sosial-iqtisadi inkişafının monitorinqi, təhlili və proqnozlaşdırılması üzrə analitik-informasiya sistemləri...68

3.3. Regional hakimiyyət orqanları tərəfindən ərazi məlumatların analitik emalı....77

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR... 83

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.. 85

Cədvəllərin siyahısı **.. 88**

Şəkillərin siyahısı **... 88**

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Diqqət yetirilən məqamlar arasında Azərbaycanda analitik informasiya texnologiyaları sahəsininin inkişaf yolları və yaradılmış elekton hökumətin üstünlükləri nəzərdən keçirilir, həmçinin analitik informasiya ilə bağlı müəyyən nəzəriyyələr qeyd olunur. Dünyada bu nəzəriyyələrin yaranması, inkişaf etdirilməsi, hal-hazırda olan üstünlükləri barədə məlumatlar bu dissertasiya işində öz əksinin tapmışdır. Texnoloji determinizim, gücləndirmə və sosioloji nəzəriyyələrinin analitik informasiya sistemlərində rolu bu tədqiqatda əsas olan məqamlardır.

Artıq hal-hazırda qlobal dünya şəraitində informasiyanın əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır və bu informasiya sivilizasiyası dövründə cəmiyyətin intellektual səviyyəsi faktorları, yeni biliklərin istehsal edilməsi və texnologiyanın yenilənməsi həll edici rola malik olur. Buna görə də artıq bütün hökumət portalları sistemləşdirilir. Tədqiqat işində Azərbaycanda ev təsərrüfatları üzrə xidmət sahələrinin formalaşdırılması, xidmət sahələrinin analitik informasiya ilə bağlı olaraq inkişaf etdirilməsi, gəlir sahələrinin yaradılması nəticədə mənfəətin daha artıq ola bilməsi üçün təklif yolları da qeyd olunmuşdur. İnformasiya sahəsinin əsas olan strukturlarının formaları da bu fəsildə qeyd olunan məqamlardandır. İnformasiya və analitik yanaşmanın tətbiqi şəraitində ev təsərrüfatları sahəsində kiçik sahibkarlığın hansı vəzifələrinin həll olunması lazımdır, bundan əlavə sosial əhəmiyyətli və ev təsərrüfatlarının çoxşaxəli quruluşu sayəsində hüquqi qaynaqlar, dövlət orqanlarının və işgüzar nümayəndələrin əməkdaşlığına yönəldilən məsələlərin həll yolları bu dissertasiyada öz əksini tapmışdır. Qeyd olunanlardan əlavə, dissertasiya işində əhalinin miqrasiyası haqqında statistik məlumatlar öz əksini tapmışdır, bu məlumatlarda Azərbaycandan getmiş vətəndaşlar və Azərbaycana gələn miqrantlar haqqında məlumatlarla birgə Azərbaycanda miqrasiya siyasəti ilə məşğul olan dövlət qurumları haqqında məlumatlar qeyd olunmuşdur və bu məlumatlar üzərində informasiya sistemi qurulmuşdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Ölkənin və regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi zamanı yaranan məsələlərə də toxunulmuşdur. Müstəqəllik dövründəki Azərbaycanda demokratik dəyərlərə əsaslanan, daim digər dövlətlərlə birgə şəffaf, ictimai əlaqələr Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsasını formalaşdırmışdır. Qeyd olunan digər məqamlar demokratik dəyərlərə əsaslanan yeni ictimai əlaqələrin formalaşması nəticəsində cəmiyyətin strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verməsidir. Vətəndaşlar ictimai siyasi proseslərdə daha aktiv iştirak etmə imkanının əldə etdikləri tədqiq olunmuşdur. İnsan hüquqları, təhsil, sağlamlıq, mədəniyyət, iqtisadiyyat, sosial problemlər, ekologiya, və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının sayı daimi olaraq sabit şəkildə artır.

Qeyd olunan digər məqam isə məhsuldar qüvvələrin paylanmasının müntəzəmliyi ilə birgə prinsipləri və amilləridir.

Plan iqtisadiyyatında kommunist partiyasının rolu haqqında da qeydlər edilmişdir və bunlar aşağıdakılardır:

a) Azərbaycan SSRİ dövründə kommunist partiyasının iqtisadi siyasəti.
b) İqtisadi planlaşdırmanın elmi prinsipləri.
c) İqtisadi planlaşdırmanın direktiv xüsusiyyətləri.
d) İqtisadi planlaşdırmada demokratik mərkəzləşdirmə.
e) İqtisadi planların tətbiqləri arasındakı uyğunluq.

Məhsuldar qüvvələrin planlaşdırılması və ona uyğun siyasət aparılması eyni zamanda təbii resursların effektiv şəkildə istifadə edilməsinə də şərait yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Davamlı iqtisadi inkişaf haqqında geniş bəhs olunmuşdur. Dünyada İEÖ (İnkişaf etmiş ölkələr) davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail yolları, bununla belə Azərbaycanda hal-hazırda iqtisadi dayanıqlı və davamlı inkişaf artımı haqda məlumatlar burada öz əksini tapmışdır. "Davamlı inkişaf əsasən hansı istiqamətə yönəlir?" sualına cavab axtarmağa çalışmışıq. Burada əsas istiqamət insanların həyat keyfiyyətini mənfi təsir göstərmədən və gündəlik rutin iqtisadi fəaliyyətlərini davam etdirilə bilinməsidir.

Ancaq hər zaman deyildiyi kimi həm bir tərəfdən insanların keyfiyyətli həyatını aşağı salmadan həm də digər tərəfdən təbiətə mənfi təsir etmədən bu davam etdirilməlidir.

Buna görədə bu inkişafın 3 əsas kompenenti vardır:

a) sosial daxiletmə;
b) iqtisadi inkişaf;
c) təbiət və təbiətin qorunmağı.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Regionların dayanıqlı və davamlı inkişafının layihələndirilməsi məsələsinin formalaşdırılmasında isə əsas olaraq Azərbaycanda bunların tətbiq yolları araşdırılmışdır. Bununla bağlı geniş nəzəriyyələr mövcuddur. Əsasən də Şərqi Asiya ölkələrinin alimlərinin, iqtisadçıların bu haqda geniş fikirləri mövcuddur.

Dissertasiya işində müəyyən araşdırmalar aparılmışdır və 3 amil nəzərdən keçirilmişdir - iqtisadi, ekoloji və sosial amillərə nəzərən inkişaf planı hazırlanmışdır.

İnformasiya və menecmentin bir-birilə qarşılıqlı inteqrasiyasını möhkəmləndirərək regionlarda sosial iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün lazım olan qərarları dəstəkləyəcək sistemlərin yaradılması vacibdir. Regionlarda və bələdiyyə sahələrindəki məsuliyyət daşıyan, öhdəliyi olan qurumlara dəstək məqsədi ilə qərar dəstəyi sistemlərinin yaradılması ön plana çıxarılmışdır. Bunun müəyyən öhdəlikləri bu fəsildə qeyd olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri Azərabyacan respublikasında yeni yaranmış dövlət kimi sayıldığımız üçün, bundan əlavə informasiya sistemləri dünyada da bəzi dövlətləri çıxmaq şərtilə çox yavaş surətlə inkişaf etidiyi üçün bu sistem tətbiqi tam olaraq regionları əhatə edə bilməməsidir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan da hal-hazırda analitik informasiya sisteminin geniş tətbiq edilməyə başlanması zamanı bu həm vaxt həm maddi baxımından əhalinin marağına səbəb olacaq və qeyri-şərtsiz hərkəs bu sistemnən yararlanmaq istəyəcək. Elektron hökumət portalının yaranması və bu kimi sistemlər artıqdıqca əhalinin rahatçılığı artmaqla birgə vaxtlarına qənaət

olunur. Ümumilikdə isə Qlobbalaşan dünyada bu sistemi ilkin bir şəkildə tətbiq edib elmi cəhətdən də əhali məlumatlandırılsa tətbiqi daha geniş vüsət alacaqdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Ölkənin və onun regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında dövlət tənzimlənməsinin rolundan bəhs olunmuşdur Azərbaycanın 27 illik müstəqillik dövründə nailiyyətləri və regionlarının inkişafı üçün hasnı məqsədlərə yönəlmişdir və bundan sonra hansı məqsədlərə yönələ bilər bunlara nəzər yetirilmişdir.

Dayanqılı və davamlı iqtisadi inkişaf üçün hansı məqsədlərə riayəət olunmalıdır, Azərbaycan davamli inkişafa necə nail ola bilər və Azərbaycan da hal-hazırda iqtisadiyyatı ilə bağlı qısa məlumatlarda burada qeyd olunmuşdur. Regionların inkişafı ilə bağlı müəyyən ölkələrin iqtisadi inkişafları və iqtisadçı alimlərinin fikirləri qeyd olunmuşdur. Əsasən burada Çin alimlərinin fikirləri daha çox diqqət edici olmuşdur. Bütün hökumət portalları sistemləşdirilir. Tədqiqat işində Azərbaycanda ev təsərrüfatları üzrə xidmət sahələrinin formalaşdırılması həqqında bəhs edilir. Xidmət sahələrinin analitik informasiya ilə bağlı olaraq inkişaf etdirilməsi, gəlir sahələrinin yaradılması, mənfəətin daha artıq ola bilməsi üçün təklif yolları qeyd olunmuşdur.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Yazdığım dissertasiya giriş hissədən, 3 fəsil, nəticə, həmçinin, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumilikdə ölçüsü 87 səhifədən, 4 cədvəldən, 4 şəkildən və 30 adda ədəbiyyatdan istifadə edilmişdir.

I Fəsil İQTİSADİ İDARƏETMƏNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

1.1. İqtisadi idarəetmə problemləri və müasir yanaşmalar

Ümumiyyətlə, dövlət idarəçiliyi hökumət anlayışına paralel gedən uzun bir tarixi yola malikdir. Dövlət idarəçiliyinə klassik yanaşma, əsasən, Veber, Vilson və Teylorun yanaşmalarından alınmışdır. Bu yanaşmalar daha çox 20-ci əsrdə üstünlük təşkil etmişdir. Bunlardan Veber'in bürokratik nəzəriyyəsi ənənəvi dövlət idarəetmə modelinin ən mühüm nəzəri prinsipidir. Bu model, yəni ənənəvi dövlət idarəçiliyi, həm nəzəri həm də praktiki baxımdan 1980-ci illərin ortalarında, dövlət idarəetməsinin çevik bazara əsaslanan forması ilə dəyişməyə başlamışdı. Bütün bunlar sadəcə idarəetmə tərzində kiçik bir dəyişiklik demək deyil, həm də hökumətdə cəmiyyətin rolunun və həmin hökumətlə vətəndaş arasında əlaqələrin də dəyişməsi demək idi.

Bu, ictimai sektorda yeni bir paradiqmanın ortaya çıxması, müasir idarəetmə yanaşmasının tətbiqi və dövlət idarəetməsinin yeni formalarının qəbul edilməsi demək idi. İslahatlar dalğası Amerika qitəsinin ölkələrindən başlamışdır. Bütün dövlətlər yeni dövlət idarəetmə paketini qəbul etməmiş olsalar da, hökumətin müasirləşdirilməsi prosesində özəl sektorun forma və üsullarının roluna böyük əhəmiyyət verirdilər.

Ənənəvi dövlət idarəsi nisbi statik mühitdə bir dövlət qurmaq üçün əsaslandırıldı, ancaq dövlət idarəetməsində sabit və proqnozlaşdırıla bilən bu yol yeni çağırışlara cavab verməyə tam hazır deyildi. Bu gün isə gözlənilməz olaraq dəyişən mühitdə bunu tez-tez tənzimləmək lazımdır.

Son bir neçə onilliklər ərzində cəmiyyətdə əhəmiyyətli islahatlar aparmaq üçün göstərilən diqqət, əsasən, daha yaxşı idarəetmənin təmin edilməsinə yönəlmişdir, hansı ki, effektiv, etik, məsuliyyətli və şəffaf idarəetmə sistemləridir.

Bu dövr ərzində dövlət idarəçiliyində dəyişikliklərin olması, həqiqətən, təsirlidir və hələ "demək olar ki, heç bir milli hökumət iddia etmir ki, hökumətdə administrasiya dəyişikliyi indi artıq başa çatıb və yaxud dövlət sektoru yaxşı işçi sərəncamına verilmişdir" (Əliyev R.B., İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi).

Burada təhlil edilən obyekt dövlət idarəetmə modelidir və təhlil dövlət idarəetməsində dəyişikliklərə dair klassik və müasir yanaşmalara yönəlib. Ənənəvi idarəetmə modelinin dağılmasının əsas səbəbi həm işləməməsi həm də genişlənməməsidir. Müasir idarəetmənin ortaya çıxması dövlət idarəçiliyində bu yanaşmanın sadəcə ənənəvi dövlət idarəetməsinin islahatı deyil, həm də paradiqmanın çevrilməsi kimi də qəbul edilmişir. Burada tədqiqatın bir neçə vəzifəsi var:

1) Dövlət idarəetməsinə həm klassik yanaşmanın təqdim edilməsi, həm də bürokratiyanın ənənəvi modelinin, onun əsas xüsusiyyətlərinin və ölçülərinin təsvir edilməsidir;

2) İnkişaf etmiş ölkələr və bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin gözlənilməz olaraq dəyişən mühitdə dövlət sektorunun yeni modelinin ortaya çıxmasının izahı;

3) Yeni ictimai idarəetmə kimi istinad edilən dövlət sektoruna müasir idarəetmə yanaşmasının təhlili;

4) Avropa ölkələrində müasir islahatın müəyyən bir yolunun əksi (Bədəlov M.Ə., "Dünya iqtisadiyyatı").

Dövlət idarəçiliyində klassik yanaşmalar.

Dövlət idarəetmə sistemindəki dəyişiklikləri və islahatları anlamaq üçün ilk növbədə ənənəvi idarəetmə modeli başa düşülməlidir, çünki islahatlara aparan hər bir cəhd nəzərdən keçirilir və qiymətləndirilir. Bu klassik model ictimai sektorun işini təşkil etmək üçün ən yaxşı üsuldur və şübhəsiz ki, uzun müddət yaxşı işləmişdir.

Xalqın ənənəvi modeli dövlət idarəçiliyinin ən müvəffəqiyyətli bir nəzəriyyəsi hesab edilir, baxmayaraq ki, burada vahid bir intellektual təməl yoxdur.

19-cu əsr və 20-ci əsrin ilk yarısında bu klassik model və onun tərifi Qərb ölkələrində və əsasən Avropada geniş şəkildə qəbul və istifadə edilmişdir. Buna baxmayaraq post-sovet məkanında 20-ci əsrin əvvələrindən başlayaraq sonlarına

gələn model isə bunun əksidir. Qərb ölkərinin yeritdiyi bu modelin əsas xüsusiyyətləri "müasir hökumət sistemlərindən peşəkar bürokratlar ayrılarkən siyasi mexanizmlərdən və xüsusi sahədən dövlət idarəsinin vəzifələrini icra etməkdir". Bu modeldən fərqli olaraq, əvvəlki pre-modern modellər, yəni Sovet hökumətinin siyasi modeli şəxsi əlaqələrə əsaslanırdı. Sovetlərin tətbiq etdiyi model, idarəetmə sistemləri tərəfindən paylaşılan ən vacib xarakteriki təşkilata, dövlətə sadiqlik, qanunlara tabe olma, şəxsiyyətə pərəstişlikdən ibarət idi. Şəxsiyyətin olmaması və yuxarı vəzifədəki təbəqəyə lider, nazir və ya bir partiya timsalında o idarəetmə sisteminə baxmaq xarakterik idi.

Avropada patronaj və ya nepotizmin (patronaj - öz hüquqlarını müdafiə edə bilməyənlər) sona çatması və Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı qənimətçilik sisteminin 19-cu əsrin sonlarında başa çatması, dövlət və hökumət rəhbərliyinin ləyaqət və siyasi neytrallıq əsasında yeni idarəçiliyin qurulmasına şərait yaratdı. Avropa, Sovet hökuməti və Amerika dövlət idarəçiliyi – üçü də fərqli tarixi inkişafdan keçmişdir, lakin bunlardan Veberin yanaşması Avropa və Amerika üçün ümumi bir yanaşma olur. Bununla belə hər ikisinində formal şəkildə tənzimlənən və ierarxik (aşağı həlqələrin yuxarı həlqələrə tabeçilik qaydası; mərkəzləşdirilmiş strukturların idarəetmə prinsipi) mexanizmlərdən istifadə olunur.

Məlumdur ki, əsas diqqət idarəetmə və daha çox bürokratiyaya meyillidir. Veber analizinin isə idarəsi yox idi, buna baxmayaraq onun əsas idarəetmə sahəsinə olan xüsusi töhfəsi sosial və tarixi kontekstin təhlili ilə bağlı idi. Veber, "bürokratiya" terminini icad etməmişdir, lakin bürokratiyanı qanuni-rasional bir cəmiyyətdə dominant forma kimi təsvir etmişdir. Veber həmçinin "ideal tipli" bürokratiya adlanan bürokratiyanın ən mürəkkəb formasının xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir. Maks Veber yalnız müasir bürokratiyanın xüsusiyyətlərini və meyarlarını verməklə yanaşı, bürokratik təşkilatda da məşğulluq şərtlərini müəyyənləşdirmişdir:

- Vəzifəni idarə edən işçilərin səlahiyyətləri müqavilə əsasında təyin edilir;
- Vəzifəli şəxslər təyin edilmir və seçilmir.

Veber, seçkilərin ierarxiya tabeliyinin sərtliyini dəyişdirdiyini iddia edirdi.

- Vəzifəli şəxslər öz ixtisasları əsasında təyin olunurlar;

- Səlahiyyətli şəxslər sabit pul və pensiya hüquqlarına malikdirlər;

- Rəsmi birləşmə və onun həyata keçirilməsi vasitələri aydın şəkildə müəyyən edilmiş nəzarət və intizam sisteminə tabedir.

Amerikanın 28-ci prezidenti Vudro Vilson dövlət idarəçiliyinin klassik modelinə əhəmiyyətli bir ölçü əlavə etdi, bu, siyasi-idarəetmə modeli idi.

V.Vilson, siyasət və idarəetmə arasındakı ikitərəfli idarəetmənin həm özbaşınalığı həmdə korrupsiyanı aradan qaldıra biləcəyinə inanırdı.

Amerikanı Avropadan və SSRİ-dən fərqləndirən əsas cəhət böyük, özəl və ictimai təşkilatlar arasında effektiv idarəetmə metodlarının köçürülməsi idi. İlk növbədə özəl qurumlardan köçürülən ən mühüm nəzəriyyə Elmi İdarəetmə nəzəriyyəsi idi. Sovet hökuməti zamanı isə özəl qurumlarının heç olmamasına baxmayaraq, burada güclü bir iş mədəniyyəti formalaşmışdır, lakin hər bir idarəetməni iş mədəniyyəti ilə əlaqələndirmək olmaz.

Amerikalı alim Frederik V. Teylor "Elmi rəhbərlik prinsipləri və metodları" adlı əsas əsərini nəşr etdirdiyi dövrdə Amerika hökumətinin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması üçün istifadə edilə biləcək xüsusi sektorda ümumi idarəetmə metodlarının axtarışını aparılmış və elmi rəhbərlik də onun texnika ilə əlaqəli olduğuna inanan dövlət məmurlarına dəstəyini göstərmişdi (Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi). Lakin 1920-ci illərdə yeni yaranmış Sovet hökuməti texnika istehsalına tam hazır deyildi, buna səbəb yeni yaranmış olması, bəzi dövlətlərin kommunistliyi qəbul etmək istəməmələri bütün bunlar dövləti həmin dövrdə irəli getməsinə maneə yaradırdı.

Amerikalı biznesmen Huqesin sözlərinə görə, "Teylorun nəzəriyyəsinə iki əsas nöqtə var: işin standartlaşdırılması," işin ən yaxşı yolunu "tapmaq və standartların qorunmasını təmin etmək üçün geniş və intensiv nəzarət etmək". Bu o zaman baş verirdi ki, Avropa ölkəri və Amerika öz siyasətlərini yerinə yetirirdi, Sovetlərdə isə əksinə – işin görülməsi dərininə deyil eninə istiqamətlənmişdi, yəni işin keyfiyyəti yox kəmiyyəti daha üstün tutulurdu.

Müxtəlif nəzəri yanaşmalar və praktiki təcrübə inzibati qurumlara təsir göstərməyə başlamışdı. 1960-cı illərin sonları və 1970-ci illərin əvvəllərində açıq bir ideoloji çərçivəyə əsasən "Yeni Dövlət İdarəçiliyi hərəkatı" "köhnə" dövlət idarəsinin olmamasına görə tənqid edilirdi. Yeni dövlət idarəsinin əsas prinsipləri iştirak, mərkəzləşdirmə və nümayəndəlik bürokratiyası idi.

Siyasi və təşkilati proses kimi iştirakın hər iki növü də dəstəklənmişdir, buna səbəb siyasi iştirakın gücünün yayılması və vətəndaşların hökumətdə iştirakının artırılması idi ki, nəticədə təşkilatın iştirakı həmin təşkilat içərisində güc dəyişikliklərin təşviq edilməsi və dağılması üçün vasitə sayılırdı.

Burada nümayəndəlik bürokratiyası, müştəri mərkəzli idarəetmə və müştərilərin maraqlarının təmsil olunması üçün administratorlar nəzərdə tutulmuşdu.

Yeni rəhbərlik anlayışı 1980-ci illərdə və 1990-cı illərin əvvəllərində dövlət sektorunda yaranmış və "yeni ictimai idarəetmə" adlandırılmışdır. Bu idarəetmə artıq yenicə müstəqilliyə qovuşmuş Azərbaycan üçün də xarakterik olmuşdur.

Bu yeni yanaşma iqtisadiyyata, hökumət təşkilatlarının səmərəliliyinə, alət və proqramlara yüksək keyfiyyətli xidmətin göstərilməsinə xüsusi diqqət yetirməkdən ibarətdir.

Dövlət sektorunun bu yeni modeli, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi ortaya çıxdı və bu bir çox inkişaf edən ölkə və bir çox müəllif tərəfindən qəbul edildi.

- Müasir idarəetmənin dövlət administrasiyasına yaxınlaşması. Ənənəvi inzibati sistem uzun müddətdir davam edən və şübhəsiz ki, çox uğurlu olmuş bir sistemdir. Alman tarixçisi Qay Petersin sözlərinə istinadən bu sistem "bir neçə müharibə ilə mübarizə aparmaqla birgə, sosial proqramların kütləvi bir şəkildə genişləndirilməsi və idarə edilməsi, dövlət sektorunda geniş miqyaslı iqtisadi idarəetmə yaratmışdır" (Əliyev R.B., İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi).

1980-ci və 1990-cı illərdə idarəetmənin geniş miqyaslı yenidən qiymətləndirilməsi aparılmış, keçmiş administrasiyanı köklərindən

uzaqlaşdırmağa çalışılmışdır, lakin bir neçə hökumət islahat dalğası ilə belə əldən buraxılmamışdır.

Bu dəyişikliklər ilə Amerika qitəsi ölkələri və SSRİ daha çox təsirlənmişdir. Buna görə bu islahatlar həmin ölkələrdə ən dramatik bir hala çevrilmişdir.

İdarəetmə də yeni yanaşma forması ictimaiyyətdə müştərilərə, çıxışlara və nəticələrə yönəlmişdir.

Yeni idarəetmə, hədəflər və mərkəzləşdirilmiş komanda və tənzimləmə tərzi rəqabət və idarəetmə tərzi kimi bazar tipli mexanizmlərdən istifadəyə yönəldilib.

Tetçer hökuməti dövründə Böyük Britaniyada, ingilislərin bütün səviyyələrində iqtisadiyyatın, məhsuldarlığın və effektivliyin üç hissəsini tətbiq etmək üçün birgə səy göstərildi, həmin dövrdə dövlət qulluqçusu bürokratiya tərəfindən idarə olunurdu. İslahatlar, əsasən, dövlət müəssisələrinin kütləvi şəkildə özəlləşdirilməsinə və dövlət sektorunun digər hissələrini aradan çıxarmağa istiqamətləndirilmişdir.

1992-ci ildə Birləşmiş Ştatlarda böyük bir hadisə baş verdi. Osborn və Qaeblər Hökumətin Təkmilləşdirilməsi fikirini irəli sürüb mətbuaatda nəşr etdirdilər (istinad). Hətta prezidentliyə namizəd Bill Klinton Amerika federal hökumətinin mədəniyyətini dəyişdirməklə hökuməti razı salmağa böyük maraq göstərdi.

ABŞ-ın vitse prezidenti Qore öz hesabatında yeni dövlət idarəçiliyində inkişaf etmək üçün İngiltərədə, Avstraliyada və Yeni Zelandiyada tətbiq olunan yenilikçi tədqiqatlara istinad etmişdir (Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi).

Qorenin hökumətin yenidən təşviq edilməsi təklifi dörd əsas prinsipə əsaslanırdı.

- İşə başlandıqdan sonra ierarxik formada kimə hesabat veriləcək, kimin iş funksiyası nədən ibarətdir və sistemlərdə bölgü necə aparılacağın müəyyən edilməsi;

- Daha yaxşı hökumət üçün dövlətin istehsalda payının azaldılması;

- İlk məqsədin müştərilərə yönəldilməsi;

- İşçilərə ixtisas artırma edərək nəticələrin əldə edilməsi.

Bununla belə sənayeləşmiş demokratiyalar deyil, həm də İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD), Dünya Bankı və digər beynəlxalq təşkilatlar da dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi yollarına maraq göstərirdi.

Əlavə olaraq, OECD Hesabatı 1998-ci ildə dövlət sektorunun özünün səmərəliliyini və bu səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmişdir. Bir neçə il sonra, 2005-ci ildə, OECD, təşkilatın üzv dövlətlərinin əksəriyyətində başlayan modernləşdirmə təşəbbüslərini nəzərdən keçirmişdir və bu, hökumətlərin müasirləşdirilməsi və ictimai sektoru daha geniş şəkildə bölüşdürmə məqsədi ilə daha da möhkəmləndirilmişdir.

Həmçinin bunların həssas, şəffaf və səmərəli olmasına baxmayaraq, onu əldə etmək üçün də müxtəlif siyasi yollar mövcud olmuşdur. Bu yollar da modernləşdirmə kontekstindən asılıdır. Bunlar tarix, mədəniyyət və inkişaf mərhələləri prioritetləri kimi hökumətlərə müxtəlif xüsusiyyətlər verir. 1980-ci ildən həyata keçirilən əsas mərkəzi hökumət idarəetmə islahatları "əsas yeni dövlət idarəçiliyi" olaraq həyata keçirilir, bu ölkələr, yəni, ABŞ, Avstraliya, Yeni Zelandiya bazarlaşdırma və özəlləşdirmə strategiyalarını həyata keçirmişdir.

Bu qrupdakı bütün dövlətlər dövlət sektorunun yenidən qurulması prosesində özəl sektorun forma və üsulları üçün böyük rol oynayırlar. Bu qrup ölkələrinin əsas bir xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, onlar fərdi bir mədəniyyət və işgüzar münasibətə malik olan ölkələrdir və bu da, öz növbəsində, hökumətlərin ictimai maraq baxımından üstün ideologiyasında əks olunur.

İslahat prosesinin son müqayisəli tədqiqatları aydın şəkildə göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı və özəlləşdirmənin təmiz, yeni dövlət modeli bütün Avropa dövlətləri tərəfindən həyata keçirilmir. Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollandiya, İsveç, Almaniya və digər Avropa ölkələri 'modernizers' qrupunu təşkil edir və islahat modelinə əməl edirlər. Bu modernləşmə qrupunda sürət və dəqiq dəyişiklik qarışığı baxımından əhəmiyyətli fərqlər var, ancaq bütün bunlar, müasir bir forma qəbul etsə də, güclü şəkildə qurulmuş ənənələrdir. "Yeni dövlət idarəçiliyi"

qrupları ilə müqayisədə, Avropa "modernizatorları" hələ də keçmiş dövlət idarəçəliyinə daha çox diqqət verməkdə davam edir, bu, cəmiyyətdə hüquqi şəxsiyyət və əməliyyat dəyər sistemini azalda bilməz, bu da öz növbəsində səmərəliliyi, rəqabət qabiliyyətliliyi və istehlakçı məmnuniyyətini xüsusi sektor müzakirəsinə çevirir.

Bu gəlir mərkəzi hökumətdə müasir islahatların bir yoldan daha çox olduğunu göstərmək üçündür.

Yeni – Veberian dövləti, "modernizerlər" Avropa qrupu ilə əlaqəli olaraq, yeni xüsusi modelin, bazar modelinə baxmayaraq, Veberian ənənəsinin modernləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Daxili istiqamətdən bürokratik qaydalara doğru vətəndaşın ehtiyac və istəklərini qarşılamaq üçün xarici yönümə keçid yaranmışdır.

Buna nail olmaq üçün əsas yol, peşəkar keyfiyyət və xidmət mədəniyyətinin yaradılmasından keçir, amma bu təsir bazar mexanizmlərinin istismarı demək deyildir.

- Məsləhətləşmələr aparmaq üçün bir sıra qurumlar vasitəsi ilə nümayəndəlik demokratiyasının rolu və vətəndaşların fikirlərinin birbaşa təmsil olunması. (Bu aspekt, Şimali Avropa ölkələrində və Almaniyada Belçikada, Fransada və ya İtaliyadakılardan daha çox görünür).

- Hökumət resursların idarə olunmasında, müvafiq qaydaların düzgün yerinə yetirilməsindən də əlavə, nəticə əldə etmək üçün, daha çox yönümlü təşviq etmək üçün müvafiq qanunların müasirləşdirilməsi. Bu, qismən əvvəlcədən keçmiş nəzarətdən balansdakı köçürmələrə üstünlük verməmək, lakin köhnənin tamamilə tərk edilməməsi kimi şərh edilir.

Veberiya elementləri, elementlərdən ibarət olan bu fərqli islahatların modeli, Avropa qitəsinin ölkələrinin yeni dövlət idarəetmə modelinə yaxınlaşmadığını göstərir. Ümumiyyətlə, əsas dövlət idarəetmə qrupu ilə müqayisədə, Avropa ölkələri dövlətin gələcək roluna və ictimai xidmətlərin islahatına daha çox optimist münasibət göstərmişdirlər.

Əslində, yeni ictimai idarəetmə yanaşması tez-tez dəyişikliyə dair bir sıra müxtəlif yanaşmaları əhatə edir, bəzi yanaşmalar isə ziddiyyətli və qarşılıqlı müstəqil olsa da, bir fikir kimi müzakirə edilir.

Nəticə bütün dünyada hökumətlərin dövlət rəhbərlikləri tərəfindən klassik yanaşma həm nəzəri, həm də praktiki baxımından böyük bir müvəffəqiyyət sayılmış və geniş yayılmışdı. Ənənəvi dövlət idarəsi sənaye inkişafının xüsusi nöqtəsi olmasına baxmayaraq, daha sonra geniş miqyaslı idarəetmənin yenidən nəzərdən keçirilməsi cəhdləri ilə təqib olundu.

Ənənəvi dövlət idarəetmə modeli ideal bir modeldir. Bir ideal bürokratiyada, ictimai və xüsusi mənafelər tamamilə ayrılır, öz növbəsində siyasət və idarəetmə arasında aydın bir fərq hiss olunur.

Bu dövlət idarəçiliyinə klassik yanaşmanın mərkəzi fərziyyəsidir, iyerarxiya birbaşa nəzarətdən ibarətdir və əsasən burada yalnız dövlət qulluqçusu əsas üstünlüyə malikdir. Buda öz növbəsində ənənəvi tənqidləri getdikcə artmaqda idi. Bununlada bürokratiyanın təşkili 1980-90-cı illərdə bir çox qərb demokratik ölkələrində sübut edən yeni bir islahat dalğası yaratdı.

Veberianın ierarxiya, neytrallıq və karyera məmurları prinsiplərinə əsaslanan modeldən ictimai sektorda aparılan islahatlar müxtəlif idarəetmə modellərini təqdim etdi, hansı ki, bunlarda məqsəd bazar prinsiplərinə əsaslanaraq özəl sektorun idarəetmə prinsiplərinin dövlət sektoruna köçürülməsi idi.

Özəlləşdirmənin yeni dövlət idarəetmə modelinin Amerika qitəsinin ölkələrinə yayıldığı, kontinental Avropa ölkələri, çoxsaylı və əhəmiyyətli fərqlərə baxmayaraq, ümumiyyətlə Veberian ənənələrində hökuməti müasirləşdirmək üçün yeni bir yanaşmanı qəbul etdilər.

1.2. Ölkənin və bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi məsələləri

27 illik müstəqillik dövründə müasir Azərbaycan mürəkəb və eyni zamanda tərifə layiq bir yol keçmişdir. Digər postsovet ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da böyük bir ölkənin süqutu, Sovet İttifaqında 1990-cı illərin əvvəlində siyasi xaos, iqtisadi durğunluq və sosial sferanın çöküşü ilə nəticələndi. Eyni zamanda ölkəmizə qarşı olan hərbi təcavüzkarlıq, ölkənin 20% ərazisinin işgalı, ermənilərin soyqırım və işğalçı siyasəti nəticəsində 1 milyondan çox əhalinin məcburi şəkildə yaşadıqları yerdən köçürülməsi Azərbaycandakı mövcud situasiyanı dahada gərginləşdirmişdir.

90 ci illərin əvvəlindən başlayaraq Azərbaycan Heydər Əliyevin liderliyi altında mövcud problemləri aradan qaldırmağa başlamışdır. İlkin olaraq dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmiş, siyasi stabillik yaratmış, hiperinflyasiyinın qarşısını almış və çətin sosial problemləri həll etmişdir. Azərbaycanın hidrokarbon rezervlərində istifadənin əsasını həmin dövrdəki əsrin müqaviləsinin imzalanması ilə qoymuşdur (Səmədzadə Z.Y., Ümumbəşəri problemlər və Azərbaycan. "Azərbaycan XXI əsrin astanasında").

Sovet dönəmindən qalmış inzibati amirlik sisteminin rəqabətə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı sistemi ilə əvəzləmişdir.

2008-2009 qlobal maliyyə böhranı Azərbaycana təsir qüvvəsi çox az olmuşdur, buna səbəb iqtisadi inkişaf, təbii sərvətlərinin çıxarılması və daşınması ilə daha da güclənmişdir. Dövlət tərəfindən investisiyaya diqqət daim ayrılmış, bunun nəticəsində sosial infrastrukurlar inşa etdilimişdir məs təhsil ocaqları, səhiyyə və mədəniyyət obyektləri idman komplekslərinin əsası qoyulmuşdur. Müstəqəllik dövründəki Azərbaycanda demokratik dəyərlərə əsaslanan və eyni zamanda şəffaf, ictimai əlaqələr Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsasını formalaşdırmışdır.

Hal-hazırda siyasi partiyaların azad şəkildə göstərilməsinin səbəbi müvafiq demokratik, qanuni və siyasi şəraitin mövcudluğuna görədir. Siyasi partiyalar bir başa və yaxından ölkənin ictimai və siyasi həyatında yaxından iştirak edir, bununla

belə hökumət orqanlarında təmsil edilirlər. Demokratik dəyərlərə əsaslanan Yeni ictimai əlaqələrin formalaşması nəticəsində cəmiyyətin struktunda vacib dəyişikliklər baş vermişdir. Vətəndaşlar ictimai siyasi proseslərdə daha aktiv iştirak etmə imkanı əldə etmişdirlər. Qeyri hökumət təşkilatlarının, insan hüquqları, təhsil, sağlamlıq, mədəniyyət, iqtisadiyyat, sosial problemlər, ekologiya, gender və digər sahələrdə fəaliyyət göstərir, bunların sayı sabit şəkildə artır. Eyni zamanda azad mətbuat Azərbaycan daxilində fəaliyyət göstərir. Vətəndaşları ölkədə baş verən hadisələr haqqında obyektiv şəkildə məlumatlandırır. Bütün bunların hamısı Azərbaycanın həyata keçirdiyi düşünülmüş və məqsədli siyasətinin nəticəsidir. Yeni iqtisadi sistem azad bazar prinsiplərinə əsaslanmaqla birgə, bunun Azərbaycanda əsası qoyula bilmişdir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti "Azərbaycan 2020; gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasının tam şəkildə hazırlanması haqqında göstəriş vermişdir. Belə bir konsepsiyanın hazırlanmasına ehtiyac ona görədir ki, Azərbaycan inkişafının yeni mərhələsinə daxil olmuşdur. Naliyyətlər müstəqillik dövründə əldə edilib və bunlar Azərbaycana imkan verir ki, daha yüksək məqsədlərin əsasını qoysun.

Informasiya və komminikasiya texnolgiyalarının 21-ci əsrdə surətlə inkişafı və yayılması və qlobalizasiyanın baş verməsi ölkələrin sosial iqtisadi həyatına ciddi şəkildə təsir edir. Belə bir ssenaridə Azərbaycan da istisna deyil. Qlobalizasiya və texnologiyanın inkişafı ölkə daxilində həyatın bütün sferalarına təsir edir – iqtisadi, siyasi və sosial. Effektiv siyasətin formalaşması zamanı hər hansı bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da regional və daxili faktorlar təsir gücünə malikdir.

Qarşıdakı illərdə ticarətin məhsuldarlıqdan daha çox artacağı, dünya miqyasında, qlobalizasiya və regional inteqrasiyanın daha geniş vüsət alacağı gözlənilir. Beynəlxalq ticarət, əqli mülkiyyət, rəqabət beynəlxalq şirkətlərin iqtisadiyyatdakı rolu barədə yeni standartların qəbul olunacağına inanılır. Ölkələr, beynəxalq bazarda ixtisaslaşmanı, məhsul istehsal edən texnologiyaları inkişaf etdirməyi, potensial olan iqtisadi sahələrdə innovasiya etməyi üstün tutur, həmin ölkərin, onların qlobal və regional rəqabətçiliyinin artacağı gözlənilir. Əlavə

olaraq İEOÖ iqtisadi inkişafa məhsuldarlıq vasitəsilə nail olmağını təmin etmək çox vacibdir.Buna səbəb kimi İnnovasiyaya əsaslanan sənayenin inkişafı elmi, texnoloji potensialın güclənməyi və təhsil imkanlarının genişənməsi nəticəsində mümkün olacaqdır.

Baxmayaraq ki, keçdiyimiz illərdə hidrokarbon rezervlərinin eksportu iqtisadiyyatın inkişafına təsir edən əsas amil olub, iqtisadiyyatın effektivliyi, rəqabətliliyi və inkişafı innovasiyalara əsasanır. Ənənəvi iqtisadiyyatı biliyə əsaslanan iqtisadiyyatla əvəz etmək vacibdir və insan kapitalının inkişafını təmin etmək iqtisadiyyatın inkişafı üçün əsas faktorlardandır. Bəzi ölkələr dünya iqtisadiyyatının dinamikasını təyin etməkdə böyük rol oynayırdılar və qlobalizasiya nəticəsində dahada gücləndilər məs. Çin, Brazilya və başqaları bu siyahıya daxildir. Qlobalizasiya Azəraycan üçündə yeni imkanlar yaradır, Azəraycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına xarici investisiyaların ölkəyə axınına şərait yaratdı. Ancaq qlobalizasiyanın digər əsas xüsusiyyətlərindən biridə iqtisadiyyata mənfi təsir göstərən proseslərin surətlə yayılmasına şərait yaratmasıdır, məs 2008-ci ildə başlamış Qlobal maliyyə böhranı Qlobalizasiya nəticəsində bir çox ölkəyə mənfi təsir göstərdi. Azərbaycan iqtisadiyyatı isə belə qlobal krizislərə qarşı yaxşı hazırlanmış siyasəti ilə buna tab gətirə bildi, səbəb isə krizisdən əvvəl Azərbaycanın kifayət qədər çox maliyyə rezervi və effektiv maliyyə risk menecmentliyinin olması idi. Buna görədə Qlobal böhran və onun nəticələri ümumiyyətlə ölkələri məcbur etdi ki, iqtisadiyyatın daxili qoruyucu mexanizmasını xarici iqtisadi dalğalanmalara qarşı dahada möhkəmləndirsin.

Hal-hazırda ki, dövrdə bəşəriyyətin üzləşdiyi ən vacib problemlərdən biri bunun, ictimai və siyasi həyata böyük təsiri var, sənayeləşmə nəticəsində pozulan ekoloji balansdır. Yerli və regional konteksdə qeyri peşəkar şəkildə neft emalının 10 illərdir davam etdirilməsi, əsasəndə Abşeron yarımadası və Xəzər dənizində davam etdirilməsi Azərbaycanın ekoloji problemidir çünki, buna səbəb neft emalının ekologiyaya təsiri nəzərə alınmamşdır. Bundan əlavə Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğal edilmiş ərazilərində flora və faunanın

kütləvi şəkildə məhv edilməsidə Azərbaycanın ekoloji problemlərindən biridir. Azərbaycan təmiz su ehtiyatlarının qonşu ölkələrdə olması və onların intensiv şəkildə kimyəvi radioaktiv və digər məhlullar vasitəsilə çirklənməsi, Azərbaycanda əhalinin içməli su ehtiyatının azalmasına səbəb olan əsas amillərdəndir. Bütün bunlar ölkənin iqtisadi və sosial həyatına təsir edən əsas amillərdir.

Azərbaycanın 2020 üçün əsas prioritetləri davamlı iqtisadi inkişaf, yüksək, xoşbəxt firavanlıq, effektiv dövlət idarəçiliyi, hüquqa əsaslanan prosedurların həyata keçməsi, insan hüquqlarının qorunması, sivil cəmiyyətin qorunması və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. 2020 də Azərbaycan iqtisadiyyat və siyasi cəhətdən rəqabətə davamlı bir ölkə olacaqdır. Azərbaycanın ən ucqar kəndlərində belə vətəndaşların gündəlik həyatları üçün vacib olan komminikasiya vasitələri, sağlamlıq və təhsil sistemləri veriləcəkdir. İnsan başına ÜDM nin həcmi ölkədə 2 dəfədən artıq olacaq və 13000 ABŞ dollarına çatacaqdır. Dünya bankına görə 2020 də Azərbaycan “ yüksək orta əmək haqqı ölkələri” qrupunun tam üzvü olacaq və özünün təbii ehtiyatlardantam olmasada qismən olaraq asılılığına son qoyacaqdır. 2020 gələcəyə baxış konseptinin əsas məqsədlərindən biridə sosial sferada olan inkişaflarla əlaqədardır. Əsas prioritetlər təhsilin keyfiyyətinin inkişafı, sosial təhlükəsizliyin güclənməsi, cinsi bərabərliyin təmin edilməsindən ibarətidir. 2020 yə qədər Azərbaycan əhalisinin illik ortalama 1.1 % artacağı və 2020 də toplam 10.2 milyon olacağı gözlənilir. Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış məqsədlərinin həyata keçməsi üçün Azərbaycan müvafiq qurumsal potensialının güclənməsi vacibiyyətdir, eyni zamanda mədəni irsin qorunması və ekoloji problemlərin həll olunması da əsas prioritetlərdəndir (“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası).

Yüksək rəqabət gücü olan iqtisadiyyata doğru.

Sosial iqtisadi hədəflərə nail olmaq üçün güclü və rəqabətə davamlı iqtisadi sistem formalaşdırmaq lazımdır, keçmiş və müasir təcrübələr onu göstərir ki, yalnız azad rəqabətə əsaslanan bazar əlaqələrinin mövcud olduğu şəraitdə belə bir iqtisadi sistem yarana bilər. Bundan əlavə davamlı iqtisadi inkişafa nail omaq üçün müvafiq dövlət qanunauyğunluqlarının yaranmasıda şərtdir. Effektiv iqtisadi

əlaqələrin formalaşdığı bir dövrdə Azərbaycanda dövlət qayda-qanunları və adminstrativ funksiyalar makroiqtisadi stabilliyi, biznes mühitini, azad rəqabəti, yerli və xarici investorlar üçün stabil iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək məqsədilə həyata keçirilir.

Makroiqtisadi siyasətin koordinasiyası isə Maliyyə stabilliyini gücləndirəcək və müvafiq monetar siyasəti həyata keçirəcəkdir. Bu siyasətin məğzi inflyasyanın aradan qaldırılmağı, maliyyə sektorunda stabilliyin yaranmağı və potensial iqtisadi riskləri aradan qaldırmağı təşkil edir. Xüsusilə dövlət inflyasyanın aradan qaldırmaq məqsədilə iqtisadiyyatda pula olan tələbi effektiv şəkildə təmin etməyə çalışacaqdır. Yeni fiskal sistemin yaradılması xüsusilə büdcə resusrların istifadəsi fondların düzgün paylanması və məsrəflərin azaldılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir və eyni zamanda müxtəlif büdcə risklərinin dərhal dəyərləndirilməsi və aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər görüləcəkdir.

İqtisadi sistemin rəqabət gücünü artırmaq üçün passiv vergi siyasəti yavaş yavaş aktiv vergi siyasəti ilə əvəzlənəcəkdir. Yeni vergi sisteminin tətbiqi biznes fəaliyyəti üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır.

Neft və qaz resurslarından istifadə mexanizmidə inkişaf edəcəkdir. Neft və qaz resurslarının satışından əldə olunan gəlirlər yavaş yavaş həmin fondların ayrıldığı investisiyalarla əvəzlənəcəkdir, digər bir sözlə neft və qaz resurslarından gələn gəlirin iqtisadiyyatn inkişafı üçün xərclənməsi iqtisadiyyatın hidrokarbon resurslarından gələr gəlirin asılılığına son qoyacaqdır. İnvestorların hüquqlarının qorunması, gömrük prosedurlarıının inkişafı, Dünya ticarət birliyinə qoşulmaq, xarici ticarət prosedurlarının inkişafı biznes cəmiyyətinə dövlət dəstəyi ilə vergi və maliyyə sisteminin yenidən qurulması monopolyaların azalmasına, xarici investorların cəlb edilməsinə və azad bazar iqtisadiyyarının təminatına zəmin yaradacaq.

2020 gələcəyə baxış proqramıınn ən əsas konseptlərindən biridə neft və qaz resurslarının çıxarılması daşınması və istehsal olunması üşün lazımi infrastrukturların tikilməsi vəya yenidən bərpasıdır. Neft və qaz sahəsində Yeni infrastrukturların tikilməsi yeni investisiyalar cəlb edəcək ekoloji qaydalara əməl

ediləcək, neft və qazdan məhsul istehsal ediləcək və nəticədə həmin məhsullarda ixrac ediləcək. Bu proqramın ən əsas digər konsepti altevnativ enerji resurslarından istifadənin artırılmasıdır. Əsas məqsəd isə alternativ enerji resurslarından istifadə edərək tükənməyən enerji mənbəyi əldə etmək və ekologiyaya zərər yetirməməkdir. Bu proqrama aliminium sənayesidə daxildir. Proqrama əsasən aliminium sənayesini inkişaf etdirmək üçün ilkin aliminium istehsalını artıracaq və müvafiq texnologiyalar vasstəsilə aliminium istehsalı zamanı ətraf mühitə dəyəcək zərərin qarşısı alınacaqdır. Eyni zamanda bu proqrama elmi fəaliyyətlərin dəstəklənməsi innovasiya və araşdırma üçün investisyanın artırılması və əqli mülkiyyətə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafıda daxildir. Turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi turistik servislərin əhatə dairəsinin genişlənməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən turizm sektorunun yaradılmasıda proqrama daxil edilən əsas sahələrdəndir. Bu proqramda Kənd təsərrüfatına xüsusi diqqət ayrılmışdır. Mövcud Kənd təsərrüfatı infrastrukturunun inkişafı üçün mürəkkəb tədbirlər görüləcəkdir, burada məqsəd qeyri neft sənayesinin inkişafına diqqət ayırmaqdır. Buna görə də kənd təsərrüfatı sahəsinə dövlət dəstəyi artacaqdır.

Uzunmüddətli davamlı və dayanıqlı iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün innovasiya fəaliyyətinin genişlənməyi, elmi texnologiyaların yaranmağı və biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşmağı əsas meyarlar olacaqdır. Tarixə əsaslanan elmin inkişafı ölkədə prioritet hədəflərdən biri olacaqdır. Elmi infrastrukturda inkişaf etdiriləcək informasiyaya əsaslanan sistemlərin dijitallaşmasıda təmin ediləcəkdir. Elmin maliyyə dəstəyi həm dövlət büdcəsindən həmdə başqa mənbələr vasitəsilə təmin ediləcəkdir. Ölkədə innovativ iqtisadiyyatı yaratmaq üçün elmlə iqtisadiyyat arasındakı əlaqə gücləndiriləcək və bazar tələblərinə uyğun elmi tədqiqatlar aparılacaqdır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı üçün dövlət fondunun yaradılmasıda əsas prioritet hədəflərdəndir.Belə bir fondun yaradılasında məqsəd isə biliyə və innovasiyaya əsaslanan sahibkarlığın inkişafına şərait yaratmaqdır.

Insan kapitalının inkişafı konseptinə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə yüksək keyfiyyətli sağlamlıq və təhsil xidmələrinin verilməsi daxildir. Aşağı gəlirli

ailələrnin və kasıb vətəndaşların xüsusilə bu xidmətlərdən yararlanmağı insan kapitalının inkişafı üçün vacibdir. Insan kapitalının inkişaf etdirmək üçün əsas vəzifələrdən biri səhiyyə sisteminin inkişafı və bu sahəyə olan ayrılmış vəsaitin artırılmağı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə ayrılmış vəsaitlərin effektiv və məqsədə uyğun istifadəsinin təmin etmək üçün müvafiq və rəsmi mexanizmlərin yaradılmasıda vacibdir.

Səhiyyə xidmətinin logistik potensialını inkişaf etdirmək üçün sağlamlıq mərkəzlərinin yenidən bərpası və onların müasir tibbi avadanlıqlarla təmin edilməsi nəzərdə tutulmuş sağlamlıq reformasiyasının əsas hissəsini təşkil edir. Sağlamlıq xidmətindəki ən əsas dəyişikliklərdən biridə tibbi sığorta ilə bağlıdır.

İcbari tibbi sığortanın yaranması ölkədə əhalinin sağlamlıq səviyyəsinin qalxmasına, tibbi yardımın keyfiyyətinin artmasına, xəstələrin hüquqların qorunmasına, nəzarət mexanizmasının inkişafına şərait yaradacaqdır. Əhalinin sağlamlığının inkişafında dövlətin rolu mühüm olacaqdır. Dövlət xəstəliklərin qarşısını almaq üçün (ankoloji, qids, diabetlər və.s), müxtəlif dövlət proqramlarıının vasitəçiliyi ilə narkotik alüdəçiliyinə, alkoqolizmə və siqarət çəkməyə qarşı mübarizə aparacaqdır.

2015-2020-ci illər arasında Azərbaycan dövlət proqramı çərçivəsində yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almaq əsas prioritet hədəflərdən biri olacaqdır. Bundan əlavə 2012-2020-ci illər arasında körpələrin sağlamlığını artırmaq üçün dövlət proqramlarına kütləvi tibbi yoxlanışlar daxil ediləcəkdir. Bundan əlavə 2012-2020 ci illər çərçivəsində təhsilə ayrılmış vəsaitin ÜDM-yə olan nisbətidə ildən ilə artacaqdır və göstəriciləri İEÖ-dəki səviyyəyə qalxacaqdır. Ölkədəki təhsil keyfiyyətini qaldırmaq məqsədilə təhsil sahəsində ciddi reformlar keçirələcəkdir, bütün təhsil qurumlarına müasir təhsil sistemini həyata keçirməyə şərait yaradacaqdır.

Digər məqsədlərdən biridə ölkədəki uşaqların məktəbdən əvvəlki iştirak səviyyəsinin qalxması və Avropa ölkələrdəki səviyyəyə çatmasıdır. Buna görədə dövlət tərəfindən uşaq bağçalarına məktəbə qədər təhsil qurumlarına olan dəstəyini və nəzarətini artıracaqdır, burada məqsəd isə ondan ibarətdir ki, verilmiş təhsilin

keyfiyyətinin müafiq standartlara uyğunluğunu təmin etməkdir. Şagirdlərin məktəbdə iştirak səviyyəsini qaldırmaq üçün yeni məktəblərin tikilməsi, köhnə məktəblərin bərpası və təhsil ocaqlarının arasındakı əlaqənin sıxlaşması nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə təhsil sistemində "yaddaş məktəbi" bu, şagirdlərin əqli fəaliyyətini və ümumi inkişafını yavaşladır, yeni "ideyaların və fikirlərin məktəbi" adlı yeni təhsil sistemi ilə əvəz olunacaqdır. Orta məktəb sistemi şagirdlərin ixtisaslaşmasına və yeni proqramlar vasitəçiliyi ilə bacarıqlı şagirdlərin üzə çıxmasına şərait yaradacaqdır. Ali təhsilin inkişafı üçün isə yeni universitetlərin tikilməsi və yeni kompusların salınması nəzərdə tutulubdur. Əlavə olaraq yeni standartların qəbul edilməsi nəticəsində ali təhsil ocaqlarında tələbələrin xüsusi bilik və bacarıqları, onların ölkənin sosial iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı məlumatları artacaqdır.

İnfomasiya sisteminin komputerləşdirilməsi müasir təhsil sisteminin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi üçün əsas təsir edici qüvvələrdən biridir. 2013-2020 ci illər arasında dövlət proqramı çərçivəsində Azərbaycan respublikası daxilində təhsil instutlarının xüsusilə ucqar nöqtələrdə yerləşən məktəblərin təhsil sisteminin komputerləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə bütün təhsil instutlarının internetlə təmin edilməsi yeni texniki avadanlıqlarla təchiz edilməsi və Azərbaycanın "yeganə təhsil şəbəkəsinə" qoşulmaşı nəzərdə tutulmuşdur. Məktəblərdə hər bir sinfin komputer, proyektor, elektronik lövhə ilə təchiz edilməsi və şagirdlərin isə tabletlərlə təmin edilməsi Azərbaycanın insan kapitalının inkişafı üçün nəzərə aldığı əsas hədəflərdəndir. "Elektronik məktəblər"in sayı nəzərdə tutulmuş tarix intervalı çərçivəsində 1000-ə çatdırılması digər əsas hədəflərdəndir, eyni zamanda "Distant Təhsil Mərkəzi" nin yaradılmasıda bölgələrdəki təhsil səviyyəsinin inkişafına təsir edəcək əsas amillərdəndir. Bundan əlavə onlayn TV kanalı, "təhsil TV" nin yaradılmasıda nəzərə alınan əsas hədəflərdəndir. Həmçinin məktəblərdə dərs keçən müəllimlərin də peşəkarlığının artırılması, ölkədə insan kapiatalının inkişafına təsir edəcək faktorlardan biridir, bu məqsədlə müəllimlərə beynəlxalq standartdalara uyğun, modul-kredit sistemini öyrədən və müasir tələblərə uyğun hazırlıq proqramlarının

keçirilməsi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda müəllimlər motivasiya etmək və onların perfonmaslarını artırmaq üçün differensial maaş (performansa uyğun maaş) və mükafatlandırma sisteminin yaradılması da prioritet hədəflərdəndir.

Azərbaycan təhsil sisteminin dünya və Avropa təhsilinə inteqrasiyası 2013-2020 ci illərdə artacaqdır. Azərbaycanda təhsil standartlarının unifikasiyası (bütün təhsil sisteminin eyni standartlara tabe edilməsi) və bolonya təhsil sisteminin dahada inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan təhsil instutlarının beynəlxalq əlaqələrinin inkişaf etməsinə və beynəlxalq təhsil proqramlarının ölkə daxilində müvəfəqiyyətlə həyata keçməsinə şərait yaradacaqdır. Eyni zamanda qabaqcıl xarici universitetlərdə təhsil alan gənclərin sayının artması üçün dövlət tərəfindən müxtəlif xaricdə təhsil proqramlarının həyata keçməsi nəzərdə tutulur.

1.3. Məhsuldar qüvvələrin paylanmasının müntəzəmliyi, prinsipləri və amilləri

Iqtisadi planlaşdırmada məhsuldar qüvvələr və əhali paylanması strategiyasının əsas şərti istehsalatın əsas vasitələrinin ictimai mülkiyyətə çevrilməsidir. Bundan əlavə sosializmin iqtisadi qanunları və onların tətbiqi haqqında bilik iqtisadi inkişaf prosesinin əsas elementlərindən biridir. Bu prinsiplər Sovet Azərbaycanı dövründə iqtisadi planlaşdırmanın əsas məğzini təşkil edirdi. İqtisadi qanunlar haqqında və onların kreativ tətbiqi haqqındakı biliklər, milli iqtisadiyyatın surətli və balanslı inkişafını təmin etməklə yanaşı ölkənin təbii resurslarının effektiv şəkildə istifadə edilməsinə də şərait yaratmışdır. Milli iqtisadi planlaşdırma dövlətin iqtisadiyyat üzərində nəzarət etməsinə şərait yaradır və bu planlaşdırma istehsalat prosesinin bütün sahələrini və qollarını əhatə edir. Məhsuldar qüvvələrin maksimum şəkildə istifadə edilməsi iqtisadi inkişafın və sosial tələblərin təmin edilməsinə şərait yaradır. Sovet Azərbaycanı hakimiyyətinin planlı iqtisdadiyyatındakı əsas xüsusiyyət sosializmin iqtisadi qanunlarına əsaslanaraq idarə edilməsi olmuşdur.

Bu qanunun əsas xüsusiyyəti iqtisadiyyatın sosialist prinsplərə əsasən davam etdirilməsi və istehsalatın inkişaf etmiş texnologiyaların tətbiqi vasitəsi ilə

artırılmasıdır. Burada məqsəd isə cəmiyyətin daim artan tələblərinin maksimum şəkildə ödənməsidir. Eyni zamanda sosialist planlaşdırmasının digər bir məqsədi isə milli iqtisadiyyatın balanslı şəkildə inkişaf etdirilməsidir. Buna görədə iqtisadiyyat mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma vasitəsi ilə bütün ölkə daxilində idarə edilirdi.

İqtisadiyyatın balanslı inkişafı ölkə daxilində milli iqtisadiyyatın və əhalinin tələblərini və ehtiyaclarını ödəyəcək məhsullar və xidmətlərin yaradılmasıdır. İstehsalatın vasitələrinin cəmiyyət tərəfindən ictimai mülkiyyəti Sovet hakimiyyəti iqtisadiyyatının əsas iqtisadi siyasəti olmuşdur. Planlaşdırılmış İqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri əmək məhsuldarlığının stabil inkişafı, göstərilmiş əməyə uyğun paylanma qanunu və sosialist akkumlyasiya qanunudur. Sosializmin iqtisadi qanunları ehtiyaca uyğun məhsul və xidmətlərin minumum xərclə və maksimum keyfiyyətlə əldə edilməsinə şəarit yaradır. Sovet Azərbaycanı hakimiyyəti dövründəki planlı iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləti:

a)Planlı iqtisadiyyatdaki kommunist partiyasının rolu. Azərbaycan SSRİ dövründə kommunist partiyası, iqtisadi siyasəti və iqtisadi inkişaf planlarını müəyyən etmiş və onların müvəfəqiyyətli şəkildə tətbiq edilməsinə nəzarət etmişdir. Kommunist partiyası sosializmin hər bir mərhələsində Azərbaycan SSRİ daxilində iqtisadi planlaşdırma təşkil edib həyata keçirmişdir. Bu məqsədlə Kommunist partiyası özünün şəxsi proqramını yaratmış və SSRİ daxilində iqtisadiyyatın bu proqrama əsasən idarə edilməsinə nəzarət etmişdir.

b)İqtisadi planlamanın elmi prinsipləri. Hər bir iqtisadi plan elmə əsaslanmalıdır bu o isə deməkdir ki, bütün iqtisadi planlar təbiəti və cəmiyyətin inkişafını müəyyənləşdirən obyektiv qanunlarala bərabər müasir elmin və texnolgiyanın nailiyyətlərinə və kəşflərinə əsaslanmalıdır. Planlaşdırma prosesinin ən vacib köməkçi elementəri komputer elmləridir, planların iqtisadi standartlara uyğun olmasına zəmin yaradır. Sovet hakimiyyəti dövründə iqtisadi planların yaradılmasında və tətbiqində SSRİ-nin elmi akademiyalarından qabaqcıl iqtisadçılar aktiv şəkildə iştirak etmişdir.

c) İqtisadi planların direktiv xüsusiyyətləri. İqtisadi planlar hansılar ki, milli

iqtisadiyyatın inkişafının müəyyən edir, bütün iqtisadi sferalarda “məcburi statusa” malikdir, yəni, onun ölkə daxilində tətbiqi icbaridir. Ölkə iqtisadi planı dövlət sərəncamının bir formasıdır və qanun qüvvəsinə malikdir buna görədə mərkəzi və yerli hökumət orqanları müəyyən edilmiş iqtisadi planlara əməl etməlidir.

d) İqtisadi planlaşdırmada demokratik mərkəzləşdirmə. Milli iqtisadi planlaşdırma iqtisadiyyatda mərkəzləşdirilmiş nəzarət və idarənin mövcud olduğu bir iqtisadi sistemidir. Bu iqtisadiyyatı yerli hakimiyyət orqanları mərkəzdən aldıqları göstərişlər əsasında mövcud və uzunmüddətli planları həyata keçirirlər.

e) İqtisadi planlarla və onun tətbiq arasındakı uyğunluq. İqtisadi planların yaradılması və onun təsdiq edilməsi görülməli olan işlərin sona çatması demək deyil. İqtisadi planların plana uyğun tətbiq edilməsidə onun yaradılması qədər vacibdir. Buna görədə Azərbaycan SSRİ də iqtisadi planların müvəfəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün xüsusi mexanizma yaratdı və bu mexanizma bütün SSRİ daxilindəki müəssisələri və onların işçilərini bu iqtisadi planlarını tətbiq etməyə sövq etdi. Bu mexanizmanın daxilində maddi və mənəvi stimullar xüsusi mükafatlar, iqtisadi cəhətdən sərfəli qiymətlər, artan gəlir və təcrübə və bacarıqların bölüşdürülməsi daxildir.

Aşağıdakılar iqtisadi planlaşdırmanın əsas məqsədləridir:

-Sosialist iqtisadi sisteminin maksimum şəkildə gücləndirilməsi və inkişafı.

-Cəmiyyətin artan tələbinin, artan həyat səviyyəsinin tam şəkildə təmin edilməsi.

-Texnoloji inkişafa və sərfəli istehsalata əsaslanan iqtisadi inkişafı artırılması və qorunması.

Sosialist iqtisadi inkişafının əsas məqsədi cəmiyyətin gələcək inkişafını təmin edəcək material və texniki baza yaratmaqdır. Bu isə aşağıdakıları tələb edir

- İqtisadiyyatın tam şəkildə elektrikləşdirilməsi və dahada inkişaf etdirilməsi.
- İstehsalat prosesinin avtomatlaşdırılması.
- İstehsalatın Yeni effektiv qollarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi.
- Təbii və insan resurslanın effektiv şəkildə istifadə edilməsi.
- Elmin və istehsalatın yüksək səviyyədə inteqrasiyası.

- İşçi qüvvəsinin mədəni və texniki bacarıqlarının inkişaf etməsi.

Planlaşdırmanın metodologiyası.

Sosialist cəmiyyətində fəaliyyət göstərən sosial iqtisadi qanunların tətbiqi və onlar haqqında bilik milli planlaşdırma sisteminin əsasını təşkil edir. Bu qanunlar haqqında biliklərdən onların müvəfəqiyyətlə planlaşdırma prosesindəki nəzəriyyədən tətbiqə keçməsi vəya iqtisadi inkişafın nəzəriyyədən praktikaya keçməsində elmi metodologiyanın və planlaşdırma metodlarının rolu böyükdür. Bundan əlavə planlaşdırma prosesinin özüdə sosializmin iqtisadi qanunları haqqında biliyə tövhə verir. Bu planlaşdırma metodologiyasının elmi səviyyəsi, bu qanunların yüksək səviyyədə və düzgün şəkildə bilinmə və planlaşdırma prosesinin obyektiv şəkildə həyata keçməsinə şərait yaradır. Planlaşdırmanın metodologiyası qısa şəkildə iqtisadiyyatın ümumi prinsiplər və metodlar vasitəsilə idarə edilməsi kimi göstərilə bilər. Planlaşdırma metodlarının ən əsas hissəsini ekonometrik hesablamalar vasitəsi ilə iqtisadi hədəflərin aydınlaşdırılması və əldə edilmiş nəticələrin analizi təşkil edir. Azərbaycan SSRİ-nin dövründəki dövlət tərəfindən həyata keçirilmiş iqtisadi inkişaf planlarının əsas məqsədi sosializm prinsplərinə əsaslanan yenidən reproduksiyadır(yenidən istehsalat). Buna görədə planlaşdırma metodlogiyası Azərbaycan SSRİ-nin daxilində yenidən istehsalat haqqındakı Marksist nəzəriyyəsinə əsaslanır. Sosialist cəmiyyətində reproduksiya istehsalatın əsas vasitələrinin ictimailəşdirilməsinə (yəni özəl mülklərin dövlət mülkiyyətinə keçməsi) və istehsalatın dövlət tərəfindən qəbul edilmiş iqtisadi planlara uyğun davam etdirilməsinə əsaslanır. Yenidən istehsalatın geniş vüsət almasında və planlaşdırılmasında əsas məqsəd istehsalatın müxtəlif qolları və bütün iqtisadi sektorlar arasında əlaqə yaratmaqdır. Burada məqsəd müəssisələrlə istehsalat arasında əlaqə yaratmaq və istehsalatın iqtisadi planlara uyğun davam etdirilməsidir (Əli Nuriyev, “Davamlı və tarazlı regional inkişaf”).

Ofis işçiləri və kollektiv fermerlər dövlət və korporativ ticarət planları tərəfindən idarə edilir. İşçilərin əmək haqları istehlak məhsulları ilə dəyişdirilməsi isə bu iqtisadi qanunların əsas məğzini təşkil edir. İstehsalatın inkişafını təmin etmək, infrastrukturu və xidmət sənayesini inkişaf etdirmək məqsədi ilə maliyyə

planlarının yaradılması və paylanmasıda bu iqtisadi sistemin əsasını təşkil edir.

Milli iqtisadi planlaşdırma sadəcə material istehsalatı əhatə etmir. Bu planlaşdırma bütün sosial, mədəni və firavanlıq xidmətlərini də, bacarıqlı işçi heyətinin təlimi, əhalinin paylanması, şəhər planlaşdırma, yaşam şəraitinin inkişafı, bələdiyyə xidmətlərinin təmin edilməsi, elmi və mədəni səviyyənin ön plana çıxarılması və işçi qüvvəsinin texniki bacarıqlarının artırılması kimi sahələri əhatə edir.

Planların detallı şəkildə hazırlanmasında əsas məqsəd mövcud olan vəziyyətin resusrların, real tələblərin və mümkün ola biləcək nəticələrin elmi cəhətdən dəyərləndirilməsidir. Buna misal olaraq istehsalatın və maliyyə tələblərinin normalarının elmə əsaslanaraq komputerləşdirilməsi, istehsalat və lazımi tələblərin müəyyən edilməsi ilə birgə buna uyğun iqtisadi planların yaradılmasında da böyük rol oynayır. Hər hansı bir məhsula və xidmətə olan tələbi komputer sistemi vasitəsi ilə müəyyən edir və həmin istehsalata lazım olan resursların növünü aydınlaşdırır. İqtisadi planı sosializmin əsas iqtisadi qanunlarının fəaliyyəti və milli iqtisadiyyatın balanslı inkişafı haqqındaki qanunu ilə əlaqələndirilməsi üçün bu iqtisadi plandakı göstəricilər mövcud olan resurslara əsaslanmalıdır. Bu o deməkdir ki, istehsalatın müxtəlif qolların inkişaf etdirilməsi, insan resusrlarını, əhali paylanmasını və gəlirlərin bölüşdürülməsini, nəzərə almalıdır. Material, maliyyə və əmək arasında harmoniya yaratmadan iqtisadi planın müxtəlif bölmələrini bir biri ilə əlaqələndirmək və inteqrasiya etmək mümkün deyil.

Məhsuldar qüvvələrin paylanmasının strategiyası.

Sovet Azərbaycanı hakimiyyəti daxilində məhsuldar qüvvələrin paylanmasının planlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. İstehsalatın məntiqə uyğun şəkildə paylanması iqtisadi inkişaf və həyat səviyyəsinin artım tempinə bir başa təsir edir. Məhsuldar qüvvələrin planlaşdırılması eyni zamanda təbii resurslarının effektiv şəkildə istifadə edilməsinədə şərait yaradır.

Aşağıdakı prinsiplərə əsasən məhsuldar qüvvələr Azərbaycan SSRİ daxilində bu şəkildə paylanmışdır:

a)İstehsalatı xammal materiallarının, yanacağın, enerji və əmək qüvvələrinin çox olduğu yerdə davam etdirir və həmin istehsalatın nəticəsində istehsal edilmiş məhsulların istehlakçılara minimum xərclə çatdırılması təmin edilirdi.

b) İxtisaslaşma iqtisadi sahələrin geniş miqyaslı inkişafı və təbii, insan və material resusrların yüksək effektiv şəkildə istifadəsi əsas qaydalardandır. Bu qaydalar Azərbaycan SSRİ-dəki milli iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edirdi ancaq iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində geniş tətbiq edilirdi.

Ümumi olaraq əsas prioritet insan resurslarının mövcudluğu, xammal məlumatlarının qiyməti, enerji yanacaq ilə birgə su resurslarının mövcudluğu və daşınma xərcləri Azərbaycan SSRİ–nin daxilində planlaşdırma prosesinin əsas meyarları idi. Bu göstəricilərin analizi nəticəsində sənaye müəssələri Azərbaycan SSRİ-nin daxilindəki optimal mövqeyi müəyyən edilir və isvestisya qoyulurdu. İstehsaların planlaşdırılmasındakı digər bir məsələ Azərbaycan SSRİ-sinin regionlarının müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə ixtisaslaşmasıdır. Planlaşdırmada əsas götürülən meyar müəssənin tikilməsi üçün müəyyən edilmiş respublikadakı mövcud xammal materiallarının yanacaq və enerji resurslarının və əmək qüvvəsinin səviyyəsi olmuşdur. Ümumilikdə isə istehsalatın xərcinin səviyyəsi və lazım olan maliyyə investisiyanın ölçüsü respublikaların müəyyən iqtisadi sahələr üzrə ixtisaslaşmasına və bu ixtisaslaşmaya uyğun istehsalat planlaşdırıılmasına istiqamət vermişdir. Buna misal olaraq yanacağa olan ehtiyacın yüksək olduğu sənaye müəssələri yanacaq resusrlarının çox və keyfiyyətli olduğu ərazilərdə yerləşdirilməsi və bunun vasitəsilə istehsalat xərclərinin azaldılması Azərbaycan SSRİ-nin ən əsas iqtisadi planlaşdırma xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur. Digər tərəfdən sənayə müəssələri var ki, maddi yönümlü məhsullar istehsal edir, xammal məhsullarının və tələbatın çox olduğu ərazilərdə yerləşdirilmişdir. Burada məqsəd daşınma xərcini azaltmaq və ümumilikdə istehsalat xərcinidə minimuma endirmək olmuşdur.

Bundan əlavə bahalı xammal məmulatları tələb edən sənaye sahələri isə istehlakın yüksək olduğu ərazilərdə fəaliyyət göstərmiş və bazarı bahalı tekstil və geyim məhsulları ilə tələb etmişdir.

Kənd təsərrüfatı sahəsindəki ixtisaslaşmada bir neçə faktora əsasən aparılmışdır. Torpaq və iqlim şəraitinin kənd təsərrüfatı üçün müvafiq olduğu ərazilərdə istehsalat həyata keçirilmişdir.

Sənaye və kənd təsərüffatı bir birilə yaxından əlaqəlidir. Ağır sənayenin inkişafı o ərazilərdə mümkün olur ki, orada kartof və tərəvəz yetişdirən fermalar və südlük məhsulların istehsalı ilə məşğul olan zonalar mövcuddur. Bununla belə qida və yüngül sənaye müəssələrinin yerləri isə kənd təsərüfatı istehsalatının yüksək olduğu ərazilərdə yerləşməsidir. Azərbaycan SSRİ-nin daxilindəki ixitisaslaşma iqtisadi inkişaflada əlaqələnmişdir. İxtisaslaşmanın əsas məqsədi həm SSRİ həmdə Azərbaycan SSRİ-nin daxilindəki tələbatı təmin etmək və mövcud iqtisadi inkişafı dəstəkləməkdir. SSRİ daxilində istehsalat qüvvələrinin paylanması iqtisadi sahələr üzrə ixtisaslaşmaya əsaslanmışdır. İqtisadi sahələr respublikaların ixtisaslaşdığı sahələrə uyğun müəyyən edilmişdir. Burada ən vacib kriteryalar əmək qüvvəsinin stabil iqtisadi əlaqələrin və resursların mövcudluğu olmuşdur. iqtisadiyyatın sənaye qollarının inkişafı üçün planlarda əsas diqqət istehsalatla istehlak arasındakı balansın hesablanmasına və iqtisadi zonalarda bu balansın mövcudluğuna əsaslanmışdır. Hesablamalarda əsas diqqət minaral gübrələrin, neftin, kömürün, qazın, oduncağın, kənd təsərüffatı məhsullarının əsas növlərinin və istelahlakçı məhsullarının sayına yönəlmişdir. Bu hesablamalar iqtisadi zonaların seçilmiş əmtəəni daxili bazarda istənilən səviyyədə və keyfiyyətdə təmin etmə potensialını aydınlaşdışmış və eksport imkanlarını üzə çıxarmışdır. Hər bir məhsul üçün hesablamalar ayrı şəkildə aşağıdakı model sxemaya uyğun həyata keçirilmişdir:

1) Resurslar, istehsalat, digər bölgələrdən gələn importlar və ümumi resurslar.

2) İstehlak, sənaye, tikinti, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, kommunal iqtisadiyyat və digər istehsalçılar, digər ərazilərə olan eksportlar.

Hər bir iqtisadi zonanın enerji və yanacaq balansları daha detallı sxema əsasında yaradılmışdır.

İqtisadi zonaların inkişafı planına daxil olan ən əsas hədəf yeni sənaye mərkəzlərinin tikilməsi və inkişafı, onların xammala olan tələbatının təmin

edilməsi olmuşdur. Bu isə “müxtəlif ərazilərdə yerləşən sənaye komplekslərinin” inteqrasiyası adlandırılmışdır.

Əhali paylanması siyasəti.

Azərbaycan SSRİ-nin daxilindəki Əhali paylamasının siyasətinin əsasını şəhər və kənd yaşayış məntəqələri arasında effektiv əlaqələrin formalaşdırılması və inkişafı olmuşdur. Bu isə məhsuldar qüvvələrin inkişafı və paylanması planlarına uyğun həyata keçirilmişdir. Əsas məqsəd isə regional və şəhər planlaşdırmasını təmin etmək olmuşdur. Azərbaycan SSRİ-nin də məskunlaşma şəbəkəsinin inkişafı sistematik şəkildə sosializmin iqtisadi qanunlarına uyğun həyata keçirilmişdir. SSRİ-dən əvvəlki mövcud şəbəkə şəhərlə kənd əhalisinin bir birindən ayrı yaşaması, ayrı fəaliyyət göstərməsinə və nəticədə əhalinin qeyri müntəzəm paylanmasına səbəb olmuşdur.

Əhali paylanması siyasəti və yaşayış məntəqələri arasındakı əlaqələrin inkişafını təmin etmək üçün aşağıdakı məsələlər vacibdir:

a)Şəhərlərin və yaşayış məntəqələrinin şərq və qərb hissələrində balanslı şəkildə əhalinin paylanmağını təmin etmək;

b)Mövcud olan böyük şəhərlərin geniş miqyaslı inkişafını limitləmək və yeni geniş şəhərlərin yaranmasını və inkişafını təmin etmək;

c)Kiçik və orta miqyaslı şəhərlərin intensiv inkişafını sənaye və digər istehsalat sahələri vasitəsilə təmin etmək;

d) Ucqar kənd ərazilərinin şəhər yaşayış məntəqələri ilə inteqrasiyasını yaratmaq.

Yeni yaşayış məntəqəsi sistemlərinin yaradılması aşağıdakı prinsipləri vardır:

a) Bölgələrdəki sənaye komplekslərinin müvəfəqiyyətlə inkişafı və sənaye cəhətdən inkişaf etmiş regionlarda onların aqlomerasiyası;

b) Vahid nəqliyyat sisteminin təşkili, iqtisadi və ictimai infrastrukturların yaradılması, şəhər və şəhər ətrafı ərazilərdə yeni yaşayış məntəqələrinin yaradılması:

c) Ekologiyanın qorunması və inkişafının təmin edəcək tədbirlərin görünməsini və geniş miqyaslı torpaqdan istifadə planlarının yaradılması;

d) Bu sistemə daxil olan yaşayış məntəqələri bir birini istehsalat, elm və mədəniyyət cəhətdən tamamlamalıdır. Bu məqsədlə nəqliyyat sisteminin inkişafı, komminikasiya sistemlərinin yaradılması, şəhər və kənd əhalisinin əqli və fiziki inkişaf üçün əlverişli şəraitin yaradılması ən əsas prioritetlərdir. Bu kimi tədbirlər şəhər və kənd ərazilərindəki yaşayış səviyyəsindəki fərqi aradan qaldıracaq və hər iki ərazinin davamlı inkişafını təmin edəcəkdir.

II Fəsil İDARƏETMƏ OBYEKTLƏRİNİN MÜXTƏLİF SƏVİYYƏLƏRİNDƏ DAYANIQLI İNNOVATİV İNKİŞAFIN LAYİHƏLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Dayanıqlı inkişafının layihələndirilməsi metodlarının təhlili

Davamlı inkişaf nədir? Əvvəla bu sualın cavabı tapılmalıdır. Bütün sistemlər və cəmiyyət təbii şəkildə inkişaf edir. Ancaq bu gün ki, gündə və eramızda inkişaf öz dinamikası vasitəsilə nisbətən daha surətli inkişaf edir. Bunun əsas səbəblərindən biridə texnologiyadakı inkişafdır. Ancaq əsas problərdən biri isə balanslı olmayan, tarazlaşdırılmamış inkişafın gətirdiyi mənfi təsirləri heç kimin nəzərə almamasıdır. Bunun da əsas səbəblərindən biri isə inkişaf edən sistemin insanların həyatının xoşbəxtliyinə, təbiətə, ekologiyaya vurduğu zərərlərin nəzərə alınmaması ilə bağlıdır.

Əsasən insanlar öz düşüncə tərzlərini, yəni qeyri balanslı inkişaf edən iqtisadiyyat barəsindəki fikirlərini dəyişdikləri zaman onlar hal-hazırda davam edən inkişafın insanların həyatına və təbiətə vurduğu mənfi təsirləri aydın şəkildə başa düşəcəklər. Bununla belə davamlı iqtisadi inkişaf məqsədlərinə insanlar necə kömək edə bilərlər ki və cəmiyyət olaraq davamlı iqtisadi inkişafa necə nail ola bilərik?

Ümumiyyətlə davamlı inkişaf nədir?

Davamlı iqtisadi inkişaf mövcud olan resursları inkişaf etmək üçün həyata keçən proyektlərin ekoloji baxımdan düzgün həyata keçirilməsidir. Bunun üçündə müəyyən istiqamətlər vardır. Həmin bu istiqamətlər bizdə öhdəlik yaradır ki, təbiət və ekoloji baxımdan düzgün fəaliyyət göstərək və düzgün şəkildə inkişaf edək, bununla belə keçmiş proyektlərin yaratdığı mənfi təsirləridə aradan qaldıraq. Bunu da aradan qaldırmağın yolları yaşıl materiallardan istifadə etməkdir. Yəni tikin sektorunda və başqa proyektlərdə bundan istifadə etmək. Yaşıl material dedikdə isə nəzərdə tutulan təbiətə və ekologiyaya az ziyan vuran, təbiət baxımından az ziyanlı infrastruktur və materiallardan istifadə etmək lazımdır. Hətta bununla belə ilk

növbədə elə proyektlər dizayn etmək lazımdır ki, onlar öz enerjilərini özləri istehsal edə bilsinlər və nəticədə təbiətə olan təzyiqi aradan qaldırsınlar, bunlara misal olaraq külək enerjisini vəya günəş enerjisini misal göstərmək olar.

2-ci növbədə məhz elə zavod vəya fabrik, ümumiyyətlə sənaye müəssələri tikmək lazımdır ki, avadanlıqlardan çıxan zəhərli hava yaşayış sahələrindən uzaq olsun və məhz ele qurğularla işləmək lazımdır ki, havaya zəhərli maddəni daha az buraxsın. Bununla belə ele materiallar istehsal edilib buraxılmalıdır ki, ondan daha sonrada istifadə oluna bilsin. Buna misal olaraq su butulkasını buna misal göstərə bilərik, həmin o su butulkası dövr edir və istifadə də qalır buna başqa misallarıda göstərmək olar və bunlardan istifadə etməklə təbiətdə olan mənfi təsirləri aradan qaldıra bilərik.

Digər tərəfdən davamlı iqtisadi inkişaf, mövcud olan kütlənin ehtiyaclarını qarşılamaq və bunu qarşıladığımız zaman isə gələcəkdəki kütlənin ehtiyaclarına təhdid ola biləcək təsirləri aradan qaldırmaqdır. Hal-hazırda mövcud olan resursları biz tam şəkildə istifadə edə bilmərik, səbəb isə gələcəyi nəzərə almaqdır. Məs. hər hansı bir torpaq sahəsindən davamlı şəkildə istifadə edib, onun münbitliyini korlaya bilmərik çünki, bizdən sonra gələcək nəsil olacaqdır. Biz bu şəkildə istifadə etməliyik ki, bizim ehtiyaclarımızı hal-hazırda qarşılasın, bununla belə gələcəkdəki nəsillərin həyat fəaliyyətinə, həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərməsin və gələcəkdəki nəsillər də bundan istifadə edə bilsinlər. Davamlı inkişafa başqa bir tərif verilsə, bu inkişaf hər kəsin həyatını, hər bir cəmiyyətin firavanlığını kütləvi şəkildə inkişaf etdirməkdir.

Dahada dəqiq deyilsə, əgər bir nümunə kimi hər hansı bir şirkəti araşdırdığımız zaman hər bir şirkətin qarşısında bir əsas məqsəd dayanır, yüksək mənfəət götürmək. Ancaq bundan əlavədə şirkətlərin inkişaf etdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir. Yəni insanlara mükəmməl işlər təklif olunmalıdır, mükəmməl peşə verməlidir və mükəmməl şərait qurmalıdır ki, hər kəs öz qida tələblərini işləri vasitəsilə qarşılasın, onlar keyfiyyətli yaşam tərzi keçirsin, təhsil səviyyələrini vəya övladlarının təhsil səviyyəsini qarşılaya biləcək lazımi qədər pul əldə edə bilsinlər və hətta qazanılan pulun artıq qalması ilə özlərini dahada

inkişaf etdirə bilsinlər, nəticədə özlərinin həyat keyfiyyəti artsın, xarici təhlükələrdən uzaq, sağlam davamlı inkişaf olsun.

Davamlı inkişaf sırf təbiətdə olan hadisələrlə bağlı deyil, insanlarında həyat keyfiyyəti, düşüncə tərzidə inkişaf etdirilməlidir. Bu məqsədlə təbiəti qoruyaraq biz yeni innovativ texnologiyalar inkişaf etdirməliyik.

Brutlan komissiyasının 1987-ci ildə nəşr etdirdyi bir məqalə var və bunun adı isə "Bizim ortaq gələcəyimizdir". Həmin məqalədə davamlı iqtisadi inkişafa dair bir açıqlama verilmişdir. Açıqlamada deyilirdi:Davamlı iqtisadi inkişaf ona deyilir ki, bu bir inkişaf prosesidir, günümüzdəki insanların ehtiyaclarını ödəyir, lakin gələcəkdəki generasiyanın öz ehtiyaclarını qarşılama potensialına və bacarığına mənfi təsir etmir, belə olan halda bu inkişafa Davamlı İqtisadi İnkişaf deyilir.

Bir daha qeyd olunmalıdır ki, davamlı inkişaf sırf təbiətlə bağlı deyil, bu daha geniş bir konsepsiyadır. Bu ümumiyyətlə insanlarında ehtiyaclarının qarşılanmasını, fərqli cəmiyyətlərdə, fərqli qurumlarda mövcud olan insanların müxtəlif tələblərini düzgün şəkildə qarşılamaq, güclü və sağlam cəmiyyət yetişdirməklə bağlı bir konsepsiyadır. Hər kəsə bərabər bir şans verilən bir cəmiyyət yaratmaqla bağlı olan bir konsepsiyadır.

Davamlı inkişaf əsasən hansı istiqamətə yönəlir?

İnsanların həyat keyfiyyətini mənfi təsir göstərmədən, gündəlik rutin iqtisadi fəaliyyətləri davam etdirsin. Lakin deyildiyi kimi həm bir tərəfdən insanların keyfiyyətli həyatını aşağı salmadan həm də digər tərəfdən təbiətə mənfi təsir etmədən bu davam etdirilsin. Buna görədə bu inkişafın 3 əsas kompenenti vardır:

a) sosial daxiletmə;

b) iqtisadi inkişaf;

c) təbiət və təbiətin qorunmağı.

Hansı ölkələr ki, təbii resursların və onların qorumağın əhəmiyyətini anladıqları zaman, çalışırlar ki, təbiət baxımından bərpa edilə bilən resurslara yönəlsinlər və insanları da eyni şəkildə çalışırlar ki, bu tərz istifadə etməyə

başlayıb hər zamanda bu şəkildə davam etsinlər.

Bunundа nəticəsində insanların həyat və sağlamlığını inkişaf etdirsinlər. Ölkələr, iqtisadi inkişaf baxımından yüksək səviyyədədirlər, fermerlər daha çox iqlim cəhətdən daha münasib kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurlar vəya tətbiq edirlər. Sənaye sahələrində isə enerjini daha qənaətlə istifadə edirlər.

-Bu ölkələrdə davamlı iqtisadi inkişaf yüksəkdir;

-İnsanlar bacardıqları qədər öz həyatlarını, sağlamlıqlarını inkişaf etdirirlər;

-Fermerlər kənd təsərrüfatı ilə o tərzdə məşğul olurlar ki, onlar daha səmərəli təsərrüfat sahələri ilə məşğul olur, iqlim cədvəllərinə uyğun olaraq hərəkət edirlər;

-Sənaye müəssələri isə elə fəaliyyət göstərirlər ki, ən yüksək səviyyədə enerji resurslarından qəaətlə istifadə edib həm ətraf mühiti korlamasınlar, həm də bərpa olunmayan resurslardan çox istifadə etməklə gələcək nəsil üçün böyük bir problem saxlamasınlar.

Davamlı iqtisadi inkişafı başa düşmək, onun məqsədlərinə nail olmağın birinci addımı ondan ibarətdir ki, biz buna nail ola bilmək üçün nə edə bilərik və bunu necə nəzərə ala bilərik?

Bununla bağlı bir neçə təkliflər günümüzdə mövcuddur. Ancaq hal-hazırda da davamlı iqtisadi inkişafla bağlı bir neçə problemlər, bir çox çətinliklər var ki, bunlar aradan qaldırılmalıdır.

Bununla belə davamlı iqtisadi inkişafın 3 əsas məqsədi vardır. 1-ci məqsəd təbii resurslardan istifadənin və tükənməsini minimuma endirmək. Buna nail olmağın yollarından biri yeni inkişaf proqramları həyata keçirmək, yəni neft resurslarından istifadəni azaltmaq və digər enerji resurslarından istifadə etməklə. Buna misal olaraq su ilə və ya elektrik ilə çalışa bilən maşınlarrın istehsalı birbaşa davamlı iqtisadi inkişaf məqsədinə nail olmaq üçün bir yoldur. 2-ci məqsəd isə məhz elə bir inkişafa nail olmaq lazımdır ki, təbiətə zərər verə biləcək faktorları aradan qaldıraraq inkişaf etmək, yəni təbii resursları istifadəni minimuma endirirək CO2 buraxan, günümüzdə ən çox istifadə olunan maşınları azaltmaq. Bununla belə su maşınları və ya elektriklə çalışan maşınlar üzərində

çalışaq, bu maşınlar təbiətə daha az zərər vurur. Bunun özü də bir inkişaf yoludur. Əgər biz benzinlə çalışan maşınların sayını azaltmasaq bu qlobal istiləşməyə müsbət təsir göstərəcək, buda özlüyündə yer kürəsində təmiz havanın azalmasına və insanlarda müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına gətirib çıxaracaq. 3- cu məqsəd isə biz hal-hazırda mövcud proyektləri və obyektləri elə şəkildə inkişaf etdirməliyik ki, onlar öz istehsal proseslərində təbiətə az mənfi təsir göstərsin. Buna misal olaraq Gəncədə yerləşən Aliminium zavodu göstərə bilərik, təbiətə dəyən zərər həddindən artıq yüksəkdir. Biz isə çalışmalıyıq və bu sahədə inkişaf etdirməliyik ki, yeni texnologiyalardan daha doğrusu təbiətə az zərər vuran texxnologiyalardan istifadə olunsun.

BMT-nin və digər qeyri-hökümət təşkilatlarınıın, kömək təşkilatlarının və hökumətlərin əsasən diqqət yetirdiyi faktor ondan ibarətdir ki, hər bir sektorda geniş miqyaslı şəkildə bu sadalanmış 3 iqtisadi inkişaf məqsədlərinə nail olunsun. Digər köməkçi məqsədlər var ki, bunlar da aşağıdakılardır; 1-ci məqsəd dünyada ki, yoxsulluq səviyyəsini minimuma endirmək. Beynəlxalq təşkilatların üzərində durduğu əsas məsələ inkişafda olan və inkişafdan geri qalan, bunlarda kasıblıq səviyyəsi yuxarı olur, bunları aradan qaldırmaqdır. Əsas məqsəd isə ondan ibarətdir ki, onlara sosial müdafiə proqramları həyata keçirmək. Buna misal olaraq:

-Yoxsul təbəqənin məktəblərdə fəaliyyətini artırmaq, onlara maliyyə yardımı həyata keçirmək və yaxud qida ilə bağlı kömək göstərmək.

-Bununla belə sosial sığortalardan və icbari sığortalardan bu əhalinin faydalanmasına kömək etmək, əmək bazarında proqramlar həyata keçirmək, onlara təlimlər keçməklə öz bacarıq və biliklərini artıracaqdır.

-Yaşlı əhaliyə qiymətlərə uyğun pensiya təminatı vermək, maaş köməklikləri göstərmək, artırmaq. İşsizlik sığortasının təmin edilməsi və yaxud da bacarığı olmayan , əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə pensiya, müavinatların verilməsi kimi faktorlar vasitəsi ilə insanların yoxsulluq səviyyəsini aşağı salınması.

2-ci məqsəd insanların sağlamlığını və hər bir səviyyədə firavanlığını artırmaq davamlı inkişafın ən mühüm məqsədlərindən biridir. Burada əsas məqsəd

kiçik yaşlı uşaqların sağlamlığını, ana bətnindəki sağlamlığını, infeksion xəstəliklərin qarşısının alınmağından ibarətdir.

Eyni zamanda burada sağlamlığı maliyyələşdirmək ilə bağlı məqsəd də mövcuddur. Həmçinin sağlamlığın inkişafı üçün araşdırma və inkişaf mərkəzləri də vardır. Bu mərkəzlərə maddi baxımdan maliyyə yardımı verilir və resurslarla təmin olunur. Bunlara maddi yardım ayırmaqla onların yeni dərman növlərini tapmağa daha ucuz və daha sərfəli yolla dərman preparatı hazırlanıb əhaliyə aşağı qiymətə verilməsinə nail olunur.

Hər bir ölkənin öz bacarıq qabiliyyəti vardır, sağlamlıqla bağlı risklərin aradan qaldırılması bacarığı onların idarə edilmə bacarığını gücləndirmək kimi bir funksiyası vardır və bu funksiyanın daha da gücləndirilməsinə yardımçı olmaq davamlı iqtisadi inkişafın məqsədlərindən sayılır.

3-cü məqsəd isə keyfiyyətli təhsil verməkdən ibarətdir. Uşaqlara məktəbə getmə dövründən belə bir araşdırma edilib ki, keyfiyyətli təhsil mövcud olmur, xüsusilə İEOÖ də bu daha qabarıq görsənir. Bu boşluq aradan qaldırılmalıdır ki, gələcəkdə davamlı inkişafı təmin edə bilsinlər. Yüksək keyfiyyətə, yüksək bacarığa və biliyə sahib olan gəncliyin yetişdirilməsi buna təkan verir ki, inkişafı surətləndirən innovasiyalar və texnologiyalar inkişaf etsin. Burada əsas məqsəd insanları, uşaqları cəmiyyətdən uzaqlaşdırmayan bir sistem qurmaqdır. Buna misal olaraq demək olar ki, etnik qruplara və az təminatlı insanlara təhsil verilməsini əngəlləyən hər bir ünsürə qarşı gəlmək, hər bir insanı içərisinə alan, hər kəsin bərabər hüquqlu olduğu bir sistem qurmaqdan ibarətdir.

4- cü məqsəd təmiz su və sanitariyanın inkişafıdır. Davamlı inkişafın əsas, yəni yüksək mərhələsində duran faktorlardan biri su və sanitariyadır. Ümumiyyətlə antisanitariya mövcud olduğu bir cəmiyyətdə insanların sağlamlığından, yaşamağından, və özlərini xilas etməyindən söz belə gedə bilməz. Burada əsas məqsəd içki suyu və məişətdə istifadə etdikləri suyun təmiz olmasını təmin etməkdir ki, insanlar sağlam həyat fəaliyyəti yüksək olsun.

5-ci məqsəd güclü infrastruktur yaratmaqdır. Buna həm sənaye baxımından, həm də innovasiya baxımından güclü infrastruktur yaratmağın vacibliyi göstərilir.

Sənayeləşmə, infrastruktur və innovasiya bu məqsədin 3 əsas qoludur. İnfrastruktur dediyimiz zaman müəssələrin və cəmiyyətin maneəsiz fəaliyyətinin təmin edə biləcək faktorlardan gedir. Məs. fabriklərin, cihazların , avadanlıqların olmağı təbiətə az təsir göstərəcək. Sənayeləşmə isə odur ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf, sənayeyə əsaslanan iqtisadiyyatdır. Yəni yeni iş yerlərinin yaradılması bu yoxsulluğa, kasıbçılığada bir başa təsir göstərir.

İnnovasiya dedikdə isə texnoloji qabiliyyətin yəni sənaye sektorlarındakı texnoloji qabiliyyətlərin inkişafını və insanların bu texnoloji inkişaflara adaptasiyasını təmin etməkdir.

6-cı məqsəd xərclənə bilən təmiz enerji resurslarına insanların girişini yəni əldə etməsini asanlaşdırırmaqdır. Ümumiyyətlə davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olmağın yollarından biri enerjidir. Enerji yoxsulluğun azaldılmasındada mühüm rol oynayır. Çünki o sənayeləşməni, təhsili, təmiz su təminatını, sağlamlığı və iqlim dəyişikləri ilə mübarizəni gücləndirən, onlarda köməkçi olan əsas faktorlardan biridir. Məqsəd burada bərpa edilən enerji resurslarından istifadəni onun istehsalını və istifadəsini artırmaqdır. Bərpa edilən enerji resursları dedikdə nəzərdə tutulan günəş, külək, su, bioqaz vasitəsilə yaranan geotermal enerjilərdən söhbət gedir.Bu bərpa edilən enerji resurslarının əsas məqsədi atmosferə buraxılan qazların təbiətə zərərini azaltmaq üçün istifadəsinin vacibliyi göstərilir. Nəticədə insan sağlamlığı üçün lazımi olan enerji resurslarının inkişafının əhəmiyyətinin böyük olduğu aydın olur.

7-ci məqsəd cinsi bərabərlik yəni kişi-qadın bərabərliyi. Son 25 ildə cinsi bərabərliyi aradan qaldırmaq, bunu tarazlı vəziyyət gətirmək üçün müəyyən qanunlar yazılıb, agendalar yaradılmışdır. Burada əsas məqsəd qadınlarında kişilər kimi bərabər hüquqlara malik olmasını, eyni qabiliyyət və bacarığa nail olmasından ibarətdir. Bu məqsədlədə qadınlara təhsil almağa şərait yaratmaq, uşaq yaşda evliliklərin sayının azaldılması, cinsi zorakılıqları aradan qaldırmaq nəticədə qadınların özlərinində sağlamlığını inkişaf etdirmək(yəni qadınlar sağlam olmadıqları üçün hayata gətirdikləri uşaqlarda sağlam olmur) kimi tədbirlər əsasdır.

Davamlı inkişafa nail olma yollarından ikisi də həm enerjidən istifadəni tarazlaşdırmaq həmdə yaşıl boşluqları yaratmaqdan ibarətdir. Yaşıl boşluqların yaradılması. Burada ele bir zona yaradılmalıdır ki, heyvanlara və bitkilərə insanlar müdaxilə edə bilmir və onlar daima böyüyür inkişaf edir. Meşələrin qorunması, parkların salınmasıda buna misal ola bilər. Gələcəklə bağlı hər hansı bir debat olmamışdır davamlı inkişafla bağlı səbəb isə gələcəkdə bunun vacibiyyəti artıq hər kəsə məlumdur.Bu inkişaf sövq edirki, insanlar artıq bərpa edilə bilən resurslardan istifadəni artırsın və buna nail olma yolları araşdırsın.

2.2. Regionların dayanıqlı inkişafının layihələndirilməsi məsələsinin formalaşdırılması

Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etdiyi bir dövrdə əsas məsələlərdən biri uyğunlaşmadır. Azərbaycanında iqtisadi inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri inkişaf etdiyi bir dövrdə davamlı iqtisadi inkişaf təmin etməkdir və onun regionlarının inkişafı isə ambalanslıdır. Balanslı şəkildə inkişaf etməməsi, koordinasiya əsasən inkişaf etməməsi və davamlı inkişaf edə bilməməsi əsas problemlərdən biridir.

Hər bir regionda səmərəli şəkildə, koordinasiyalı inkişaf gedə bilmir. İnkişaf etmiş ən böyük dövlətlərdən olan Çinin yeritdiyi siyasəti Azərbaycanın regionları üzərində tətbiq edəcəyimiz zaman iqtisadiyyatda daha da irəli gedə bilər, həm davamlı həm də dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail ola bilərik.

Qarşıda duran problərdən biri isə təbiətin çirklənməsi, dahada pisləşən ekoloji mühit və artan işsizliklə bağlıdır. Buna görədə Azərbaycanın regionlarında davamlı iqtisadi inkişaf strategiyalarının yaradılması, həyata keçirilməsi, böyük əhəmiyyət təşkil edir, bu isə iqtisadi-sosial və təbiət sahələrində inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı deyil, bu bütün ölkə sferasında davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlıdır. Fundamental problemlərin aradan qaldırılmaq üçün ciddi strategiyalar tətbiq edilir.Ən vacib tələblərdən biri isə elmi-inkişaf perspektivinə yönəlməkdir. Buda öz növbəsində davamlı inkişafın

əhəmiyyətini ön plana çıxardır. Bu əhəmiyyət isə iqtisadi, siyasi, mədəni, sosial, infrastrukturun inkişafı, ekoloji sivilizasiyanın inkişafını nəzərdə tutur. Regional iqtisadi-sosial inkişafının ümumi və ölkə daxilində balanslı şəkildə və harmoniyaya əsaslanaraq həyata keçirilməsinə əsaslanır.

2007-ci ildən bəri dünya əhalisinin yarıdan çoxu şəhərlərdə yaşayır, nəticədə ciddi davam edən urbanizasiya, şirkətlərin və servislərin urban ərazilərdəki ekoloji sistemin dahada çirkləndirilməsi nəticəsində ölkələrin ekoloji təbii bacarağı ciddi şəkildə aşağı düşmüş və təbiətə ciddi ziyan vurulmuşdur. 2004-ci ildə Azərbaycan hökuməti ilk dəfə olaraq ölkə daxilində bütün sahələri əhatə edən inkişaf strategiyası qəbul etdi. Burada əsas məqsəd isə iqtisadi inkişafı uzunmüddətli davam etdirməkdən ibarət idi, lakin bir neçə ildən sonra davam edən inkişaf prosesində hal- hazırda Azərbayanın regionlarında davamlı inkişafla bağlı böyük problemlər mövcuddur. Eyni zamanda bu problemlərin həllində böyük və kompleks problemlər ön plana çıxdı. Bunlar aşağıdakı səbəblərlə bağlı idi:

-Əhalinin bir yerdə toplanmağı;

-Həddindən artıq çox işıqforlar;

-Evlərin az mövcudluğu;

-Bioloji cəhətdən müxtəlifliyin azalması;

-Səs, hava, su çirklənməsi və s.;

Bu kimi problemlər regionlarda davamlı inkişafa maneə törədən ən əsas amillər kimi qabağa çıxdı. Ölkə daxilində iqtisadiyyatı koodrinasiyalı şəkildə inkişafı, cəmiyyətlə birgə ekologiyanıda buna əlavə etmək mümkündür. Ümumiyyətlə çətin əlaqələrin mövcud olduğu cəmiyyətlə təbiət arasındakı mürəkkəb əlaqənin mövcudluğu nəticəsində regionlardakı davamlı inkişafın əsas amillərdən biri bu bölgələrdə təbiətlə cəmiyyət arasında balans yaratmaq və əlaqələndirməkdən ibarətdir.

Dünyada bir neçə tədqiqatlar regionların inkişafına yönəlmişdir və regionlardakı davamlı inkişafın təmin edilməsi yolları araşdırılmışdır. Bu tədqiqatlardan biridə İngilis alimi Portneyə aiddir. 50-ə yaxın Amerikada

böyük şəhərləri araşdırmış və nəticədə şəhərlərin real davranışını yəni davamlı inkişafla bağlı proyektlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı effektivliyini araşdırmağa çalışmışdır və onların araşdırması nəticəsi onu göstərmişdir ki, inkişaf proqramlarının əksəriyyəti müəyyən dərəcədə davamlı inkişafa nail olmuşdur. Bunların həyata keçirilməsində ən böyük rol təbiəti qoruyan qruplaşmaların yaratdığı təzyiqlər nəticəsində həyata keçirilmişdir.

Burada biznesi dəstəkləyən qruplaşmaların buna qarşı fəaliyyət keçirdiklərini nəzərə alsaq belə, bu təbiəti qoruyan qrupların qanunları, qəbulu prosesində, iştirakı nəticəsində ölkələrdəki davamlı inkişaf etmiş şəhərlərdəki təbiəti qorumaq üçün ön plana çıxan qruplaşmalar qanunların qəbul edilməsi prosesində iştirak edir, ona təzyiq göstərir burada davamlı inkişaf müsbət nəticələr görmək mümkün olur.

Digər bir nəzəriyyə isə Çinli alim Fanqın nəzəriyyəsinə əsaslanır. Burada innovativ şəhərin davamlı inkişafı araşdırılmışdır. Məqsəd isə burada ölkələrin, şəhərlərin davamlı inkişafa keçidi necə baş verir və bu keçidin düzgün yolları hansılardır, bu göstərilənlər araşdırılır və nəticəyə baxılır. Bunun üçündə investisiyanın, gəlirin, müxtəlif texnikaların, talantları araşdırmışdır.

Digər bir Çinli nəzəriyyəçi olan Zanq isə infrastrukturun inkişafı, torpağın istifadəsindəki dəyişikliklər, sənaye strukturundakı dəyişikliklər, urban ərazilərdəki davamlı inkişafa təsirini araşdırmışdır.

Hər iki çinli alim də, yəni həm Zanqın həm də Fanqın gəldiyi ortaq fikir isə torpaqdan istifadədəki dəyişiklik, təbiətə az zərər verən və düzgün resurslarla idarə edilən torpaqdan istifadə proyektlərində, iqtisadi inkişaf daha qabarıqlaşdırılır, ön plana çıxır. Torpaqdan istifadəninin strukturunu dəyişən, yəni davamlı inkişafa doğru keçən şəhərlərdə inkişaf həm surətli həmdə gözləniləndən çox olmuşdur.

Avropa əsilli alimlərdən olan Tvit və Sazerlandın həyata keçirdiyi araşdırma isə mədəniyyətlə davamlı inkişaf arasında böyük bir əlaqənin mövcudluğunu əlaqələndirilməsindən gedir. Onlar belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, şəhərdə elə bir mədəniyyət yaradılmalıdir ki, bu urban ərazilərdəki davamlı inkişafa gətirib çıxaracaqsın.

Bu araşdırmalardan fərqli olaraq digər bir araşdırma da yəni nəzəriyyədə isə bəhs olunan ekologiya və iqtisadi inkişafla, sosial infrastruktur arasındakı əlaqənin araşdıraraq davamlı inkişafa maneə yaradacaq amilləri araşdırmağa çalışmışdır. Əsasən diqqət yetirilən məqam isə ekoloji problemlərin mövcud olduğu dövrdə, urban ərazilərdəki ekoloji sistemin təhlükəsizliyini yaradan davamlı inkişaf amilidir. Bu davamlı inkişafı ekoloji sistemin təhlükəsizliyini dəyərləndimək üçün özünün xüsusi bir hesablama proseduru inkişaf etdirmişdir və bunun adı FCE dir. Yəni bu qeyri səlis geniş miqyaslı dəyərləndirmədir. Bununlada urban ərazilərdəki davamlı inkişafı ölçülə biləcəkdir.

2005-2012 ci illəri əhatə edən statistik göstəricilər isə onu göstərir ki, Çin əsilli alim Mian Yanqın topladığı göstəricilər buna əsaslanır ki, bu metodologiyadan istifadə etməklə təhlükənin dəyəri ölçülə bilsin. Amma ümumilikdə isə bunu ölçmək çətin bir prosesdir. Ümumiyyətlə bununla bağlı daha dolğun cavablar əldə etmək çox çətinlikdir, hətta mümkünsüz kimidə dəyərləndirilə bilər.

Bunlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, innovasiyaya əsasən iqtisadi inkişafın təbiətə olan təsirini ölçmək məqsədi ilə regionlardakı inkişaf dinamikasını ölçmək məqsədi ilə həddindən artıq çox araşdırmalar aparılmışdır. Araşdırmaların məğzi isə əsasən davamlı inkişafdakı problemlərin araşdırılması ilə bağlı olmuşdur.

Hal-hazırda burada müxtəlif problemlər mövcuddur. İqtisadiyyat, cəmiyyət və təbiət arasındakı əlaqələrin mövcudluğu buna əsas misaldır. Bu 3 faktor arasındakı əlaqəni ölçərək onların davamlı inkişafa törətdikləri maneələri və yaratdıqları şəraiti aydınlaşdırmağa çalışmışlardır.

Regionlarda davamlı iqtisadi inkişafı bacarığını ölçmək yolu indeks sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Ən əsas problərdən biri obyektiv və müvafiq şəkildə necə ölçülməlidir, hansı yollarla dəyərləndirilməlidir əsas olaraq bunlara daha çox diqqət yetirilir.

İndeks sisteminin əsas məqsədi regionlarda davamlı inkişafı araşdırılmasından ibarətdir. Bu sistemə daxil olan əsas amil ən çox istifadə edilən

faktorlara yönəlməsidir.

Regional iqtisadiyyatın səviyyəsini göstərmək üçün bütün mövcud potensial bacarığın hər birini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Ekoloji davamlı inkişaf bacarığı isə regiondakı davamlı bacarığın təbiət elementlərinə əsaslanan yəni təbiəti qorumaq üçün yaradılan kompaniyaların nəzərdən keçirilməsi, onlar arasındaki koordinasiya mövcudluğu dəyərləndirilir. Regionların sosial davamlı inkişafı isə sosial faktorlara əsaslanan inkişafdır. İnsanların həyatındakı inkişaf proektlərinin onların həyatına təsirini(təhsil, sağlamlıq, həyat səviyyəsi aydınlaşdırır.

İndeks sisteminin əsas yönəldiyi amillər- təbii qazlardan istifadənin ümumi həcmi, su təminatının ümumi həcmi, enerji istehlakının ümumi həcmi və geoloji təbii fəlakətlər və.s bu 4 amil indeks sisteminin əsasını təşkil edən amillərdir:

- Təhsil sisteminə qoyulan investisiya;
- Mədəniyyət, medya və idmana qoyulan investisiyalar;
- Cəmiyyətdəki təhlükəsizliyi təmin etmək;
- İşçi qüvvəsini artırmaq üçün qoyulan investisiya;
- Tibbi və sağlamlıq qayğılarına qalınması üçün çəkilən xərclər;
- Yolların mövcudluğu;
- Cəmiyyətə xidmət göstərən qurumların mövcudluğu və sayı;
- Əhalinin doğum-ölüm səviyyəsi;
- Əhalinin təbii inkişaf səviyyəsi;
- Urban ərazilərdə işsizlərin sayı;
- Urban ərazidə yaşayan əhalinin adambaşına düşən istehlakı.

Bu amillərə nəzər salaraq indeks sistemi vasitəsilə böyük ərazilərdə davamlı inkişafın olub-olmadığını ölçmək mümkün olacaqdır.

Bundan əvvəldə qeyd olunduğu kimi bu amillərin hər biri bir-birilə əlaqəlidir. Məs təbiətin inkişafı nəticəsində urban ərazilərdə təbiət, cəmiyyət inkişaf edir vəya cəmiyyətin inkişafı nəticəsində iqtisadiyyat və təbiət inkişaf edir və qorunmasına gətirib çıxardır. Əgət cəmiyyətdə nə qədər təhsilli insanların sayı

çox olarsa bir o qədər də iqtisadi cəhətdən daha çox inkişaf edir, həmdə təbiətə daha az zərər yetirərək bunlar baş verir. Başqa bir tərəfdən baxılıdıqda iqtisadiyyat nə qədər çox inkişaf edərsə bir o qədər maliyyə cəhətdən möhkəm bir sistem qurmaq asanlaşar və əhalinin yaşam səviyyəsi təhsil səviyyəsi də artar, təbiətə daha az ziyanlı texnologiyalardan istifadəni artırmaq şansıda bununla yaranar.

İqtisadiyyatın surətli inkişafı davamlı inkişafa təsir edən ona müsbət təsir edən ən əsas amil kimi nəzərdə tutulur. Ancaq ümumilikdə ekoloji sistemin və sosial sistemin regiondakı davamlı inkişafa təsirini nəzərdən keçirməmək olmaz çünki, bu bizə müxtəlif ərazilərdəki davamlı inkişafı ölçmək üçün böyük bir şərait yaradır.

Müəyyən araşdırmalar aparılmış və 3 amil nəzərdən keçirilərək- iqtisadi, ekoloji və sosial amillərinə nəzərən inkişaf planı hazırlanmışdır. Bundan irəli gələrək aşağıdakı təkliflər irəli sürülmüşdür:

1)İqtisadi inkişaf, iqtisadi gücləndirmə- Regiondakı istehsal, xidmət və nəqliyyat sistemini möhkəmləndirmək və potensialı olan sənaye sahələrini inkişaf etdirməkdən ibarətdir;

2) Düzgün ekoloji sistemin, şəraitin yaradılması- Yaşıl inkişafa nail olmaq yəni ağacların əkilməsi, parkların salınması, bərpa oluna bilən resursların stifadəsi, enerji sərfiyyatı və enerjiyə qənaətini misal göstərə bilərik;

3) Regional armoniya yaradılması - Sosial təhlükəsizliyin təminatı əsas götürülməlidir. Sosial infrastrukturun inkişafı, regiondakı infrastrukturu inkişaf etdirmək, regional inkişafı daha da surətləndirmək və insanlara özləri üçün daha yaxşı bir cəmiyyət yaratmaq, həmin şəhərlərdə yaşayan əhali daha yaxşı bir cəmiyyətdə yaşayacaqdır (http://www.computerbusinessresearch.com/).

4) Bir şəhər davamlı inkişaf əldə etmək istənilirsə mövcud olan resurslar cəmiyyət daxilindən bərabər şəkildə paylanmalıdır. Cəmiyyətdən qopmuş, az gəlirli əhalini cəmiyyətə yenidən inteqrasiya etmək, sağlamlıqları ilə bağlı problemlərini, təhsillə bağlı problemlərini aradan qaldırmağa kömək etmək. Bütün sistemin davamlı inkişafa nail ola bilməsi üçün mövcud olan davamlı inkişaf səviyyəsinin dəyərləndirilməsi və müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Müvafiq qanunların və qərarların qəbulu əsasında, müvafiq koordinasiyalı iqtisadiyyatı, cəmiyyəti və ekologiyanı inkişaf etdirən proqramlar fəaliyyətə keçirilməlidir.

Həm iqtisadi həm sosial həmdə ekolji baxımdan davamlı inkişaf edən regionlara nail ola bilərik.

Bir ölkənin regional davamlı iqtisadi bacarığını ölçmək üçün həmin ərazinin iqtisadi, təbii, ekoloji və sosial sistemlərini analiz etmək əsas amillərdən biridir.

2.3. Regional inkişafda iqtisadi risklərin qiymətləndirilməsində imitasiya modelinin layihələndirilməsi

Elektron hökumət sisteminin yaranması və inkişaf edən texnologiya sistemləri nəticəsində ictimai adminstrasiyanın yeni öhdəlikləri ortaya çıxırdı.

Burada əsas məsələ isə regionlardakı idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artırmaq idi. Bəs bu səmərəliliyi necə artırmaq olar, bu yollara nəzər salınacaqdır.

Bunu Gəncə Regionu üzrə araşdırma apararaq təhlil edə bilərik.

Lazımi məsuliyyət daşıyan qurumların, lazımi informasiya ilə təminatını dahada surətləndirərək, yəni informasiyanı daha dəqiq və vaxtında lazımi şəxslərə çatdıraraq və nəticədə üzləşilən problemlərin aradan qaldıraraq səmərəliliyi artırmaq olar.

Ümumiyyətlə informasiya və menecmentin bir birilə inteqrasiyasını möhkəmləndirərək regionlarda sosial iqtisadiyyatı inkişafı etdirmək üçün lazımi qərarı dəstəkləyəcək sistemlərin yaradılması vacibdir. Bunlar isə lazımi informasiyanı lazımi şəxslərə vaxtında çatdırmaqla onların düzgün qərar qəbul edilməsinə şərait yaratmağa kömək edir. Bu məqsədlədə regionlarda və bələdiyyə sahələrindəki, məsuliyyət daşıyan, öhdəliyi olan qurumları dəstək məqsədi ilə qərar dəstəyi sistemlərinin yaradılması ön plana çıxarılmışdır. Bunun aşağıdakı öhdəlikləri vardır:

1) Sosial iqtisadi və maliyyə indikatorlarını analiz etmək, nəzarət etmək və onları analiz edərək hal-hazırdakı, regionlardakı sosial iqtisadi vəziyyəti

müəyyən etmək.

2) Regionlardakı informasiya və mövcud olan qanunların tətbiqindəki boşluqları analiz etmək və onları bir informasiya portalı daxilində toplamaq.

3) Sənayeyə məxsus və regiona məxsus çətinlikləri, bazardakı boşluqları aydınlaşdırmaq və gələcəyə dair proqnozlar vermək.

4) Regionlardakı sosial iqtisadi vəziyyətə təsir edən faktorların aydınlaşdırılması və analiz edilməsi.

5) Bir birilə əlaqələnən simulyasiya modelləri yaratmaq və nəticədə regionlardakı sosial iqtisadi inkişafı modelləşdirmək.

Günümüzdə sosial iqtisadi inkişaf dövlət idarə ediciliyinin əsas komponentlərindən biridir. Müvafiq büdcəyə, investisiya və maliyyə dəstəyini aydınlaşdırmaq, qanuni qüvvələri müəyyən etmək və onların həyata keçirilməsi üçün prosesi aydınlaşdırmaq bu komponentin əsasını təşkil edir.

Həyat təcrübəsi onu göstərir ki, sosial iqtisadi inkişaf strategiyası qısamüddətli və uzunmüddətli regionların inkişafı prosesi planıdır. Sosial iqtisadi inkişaf departamenti isə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1) Regionların sosial iqtisadi inkişafını analiz edir və onların gələcəklə bağlı ehtimalları irəli sürür.

2) Regionların inkişafı üçün ümumi plan hazırlayır.

3) Sosial iqtisadi inkişafı idarə edir. Burada əsas məqsəd araşdırmalar apararaq hal-hazırki vəziyyəti öyrənir.

Sosial iqtisadi strategiya anlayışıda müvcuddur. Burada bəzi faktorlar mövcuddur ki, ərazilər üzrə müəyyən yönləndiyi sahələr vardır. Bunları da aşağıdakı kimi qruplaşdıra bilərik:

1)Büdcə və maliyyə idarəçiliyi.

2)İqtisadiyyat və biznes əlaqələrinin idarə edilməsi.

3)Torpaqdan istifadə və mülkün menecmentliyi.

4) Xarici iqtisadi əlaqələrin idarə edilməsi.

5) Təbiətin qorunması və bu kimi bir neçə sahəyə yönəlir.

Regionlardakı idarəetmə sistemindəki struktura əsasən 3 əsas mərhələ mövcuddur.

1) Yuxarı mərhələ. Makro modelləşdirmə yəni regionlardakı sosial iqtisadi inkişafın makro səviyyədə modelləşdirmək. Misal olaraq Parlamentin tərəfindən inkişaf strategiyası aydınlaşdırılır.

2) Orta mərhələ. Bazara yönələrək bir sosial iqtisadi inkişaf strategiyası ortaya çıxır. Bələdiyyələrin və şəhər başçılarının fəaliyyəti əsasən lazimi informasiyanı toplamaq və buna uyğun lazımi analizlər vermək.

3) Aşağı mərhələ. Rayon və kəndlərdəki idarə edici strukturların bu inkişafla bağlı araşdırma və çıxış yollarnın axtarılıb tapılması.

Qərarı dəstəkləmək sisteminin inkişafına metodoloji baxış

Qərar qəbul etmə prosesi yuxarı səviyyədə yüksək səviyyədə informasiyanın mövcudluğu və probləmlərin çətinliyi ilə müəyyən edilir. Hər hansı bir problemi həll etmək üçün ilk növbədə lazımi informasiya 2ci növbədə isə məsuliyyət daşıyan qurumlar arasında lazımi koordinasiya mövcud olmalıdırki, düzgün qərar qəbul edə bilsin və nəticədə sosial iqtisadi inkişaf strategiyasını həyata keçirə bilsin.

Bu prosesin özüdə bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1)Regionlarda sosial iqtisadi inkişafla bağlı problemlərin mövcud olan məlumatlar vasitəsi ilə aydınlaşdırmaq və göstəricilər vasitəsilə ərazilərdə yaşanan problemləri həll etmək. Burada texnologiyadan istifadə ilə toplanmış məlumatlar məlumatlar bazası kimi sistem yaradılır buna məlumat anbarı da dəyilə bilər və bu bazanın köməyi ilə məlumatlar yığılır. Burada əsas məsələ toplanmış məlumatlar vasitəsi ilə daha dəqiq informasiyalar sistemdə cəmləşir və regionlardakı dinamikanı və problemləri aydınlaşdırmağa kömək edir.

2) Ən əsas problemləri aydınlaşdırmaq. Əsas problem isə əsasən təbiət və ekologiya ilə bağlı olur. Buna görə də məlumat anbarında yığılmış məlumatları düzgün analiz edərək bunların, fəaliyyətlərin törətdiyi problemləri aydınlaşdırmaqdan və onların düzgün şəkildə həll olunmasından ibarətdir.

Şəkil 1. Regionlardakı qərar sisteminin arxitekturası.

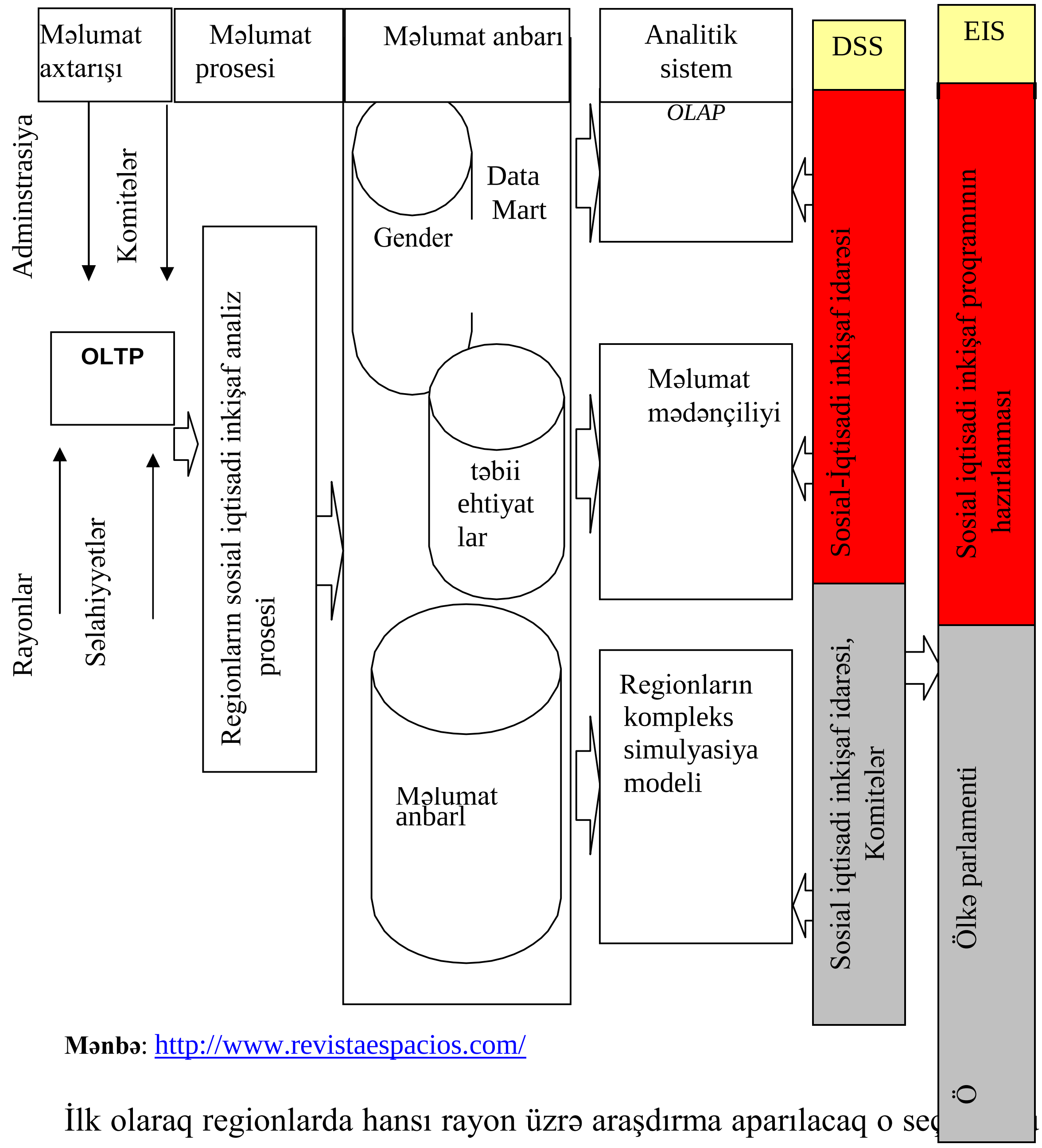

Mənbə: http://www.revistaespacios.com/

İlk olaraq regionlarda hansı rayon üzrə araşdırma aparılacaq o seç... hansı komitənin səlahiyyətli olduğu müəyyənləşdirilir və bu məlumatlar analiz mərhələsində toplanılır daha sonra isə məlumat anbarına yığılır. Yığılmış məlumatlar təbii ehtiyyatlarla vəya demoqrafiq göstəcilərlə də bağlı ola bilər. Bu məlumatlar məlumat mədənçiliyinin dəstəyi ilə lazımi komitələrə ötürülür. Məlumat mədənçiliyi özü lazımi məlumatların avtomatik vəya yarı avtomatik şəkildə işlənib hazırlanması və ötürülməsindən ibarətdir. Son mərhələdə isə işlənən məlumatlar ölkənin sosial iqtisadi inkişafında nəzərə alınaraq proqram və lahiyə çərçivəsində həyata keçirilir.

Proqnoz şirkətlərdən bəhs edə bilərik, bu Pern Dövlət universiteti tərəfindən əsası qoyulmuş bir şirkətdir. İqtisadçılar və Riyaziyyatçılar tərəfindən yaradılmışdır.Bunun əsas müştəriləri Sovet hakimiyyəti dövrünün yerli hakimiyyət orqanları və hokumətin özü idi daha sonra isə Rusiya Federasiyası olmuşdur. Şirkətin əsas məhsuliyyəti müəyyən bir plan çərçivəsində proqnozlar versin bunlar milli və regional iqtisadi inkişafla bağlı olsun.Software və digər komputer proqramlarından istifadə edərək analitik proqnozları verməyə çalışırlar. Bunun əsas yeritdiyi funksiyalar aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Məlumat bazasını milli məlumat bazasına inteqrasiya edir.

2) Məlumatın dəqiqliyini yoxlamaq üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirir.

3) Statistik metodlar vasitəsilə saxta məlumatları aradan çıxardır.

4) Proqnoz verməklə və lazımi tədbirlərin görülməsi ilə bağlı proqramlar hazırlayır.

5) Qərar qəbul etmək ilə bağlı prosesi bunların nəticəsində getdikce inkişaf edir.

Regionlardaki sosial iqtisadi inkişaf prosesi aşağıdakılara əsasən analiz olunmalıdır:

1) Region sosial sistemdir. Təbii və fizioloji faktorları - insanların maraqları, dəyərləri də bunun tərkibində nəzərə alınmalıdır. Orada yaşayan əhalinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

2) Region dinamik sistemdir. Hər zaman dəyişikliyə yeniliyə açıq olmaqla bərabər daim inkişafda olan bir sistemdir əhalinin artıb-azalmasınıda bura daxil etmək olar.

3) Regionların özlərini idarə edən bir sistemdir. Öz qanunları və metodları vasitəsilə öz daxili sistemini idarə etməyi bacarır. Regionların özlərinin müstəqil bələdiyyələri vardır və onlar qərarverici qüvvələrdir.

Regionlarda ancaq ziddiyətlərdə mövcuddur. Bununda səbəbi

uzunmüddətli qərarlar və qısamüddətli planların ziddiyətidir.Bunlar arasındakı koordinasiyanı nəzərə alib bir sistem qurulmalıdır. Sosial iqtisadi sistemin struktur nəzərə almalıdır.

Şəkil 2. Sosial iqtisadi sistemin koordinasiya strukturu

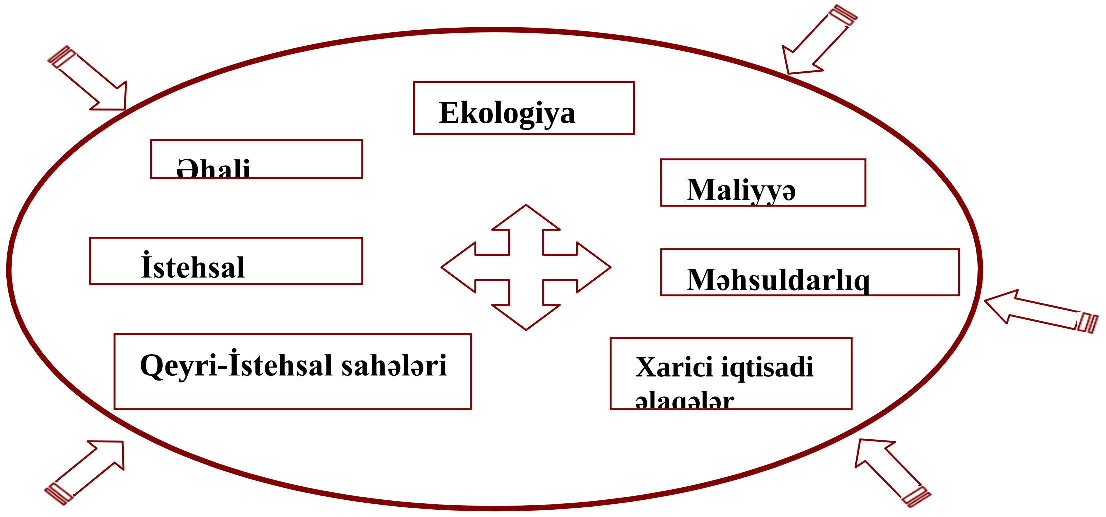

Mənbə http://www.revistaespacios.com//

Şəkil 2-də göstərildiyi kimi bütün bu göstəricilər bir birilə əlaqədardırlar.

Ekologiyanı çirkləndirən cəmiyyət və istehsal sahələridir. İstehsal sahələri olmadığı zaman məhsuldarlıq və maliyyədə də problemlər yaşanacaqdır. Ölkənin maliyyə sabitliyi olmadığı zaman dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail oluna bilmədiyi üçün xarici iqtisadi əlaqələrdə də irəli getmək çətin olacaqdır. Xarici iqtisadi əlaqələrdə irəli gedə bilmədiyimiz üçün istehsal və qeyri istehsal sahələrindən çıxan məhsullar bir qayda olaraq ancaq ölkə səviyyəsində idxa olunacaqdır.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, regionların resurs potenisalını analiz etmək və onunla bağlı proqnozlar vermək üçün baxılan faktorlar bunlardır.

-Təbii ehtiyatlar;

-Məhsulların aktivliyi;

-Maliyyə resursları;

-Demoqrafiya;

-Xarici iqtisadi keçidlər;

Şəkil 3. Əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətin göstəriciləri

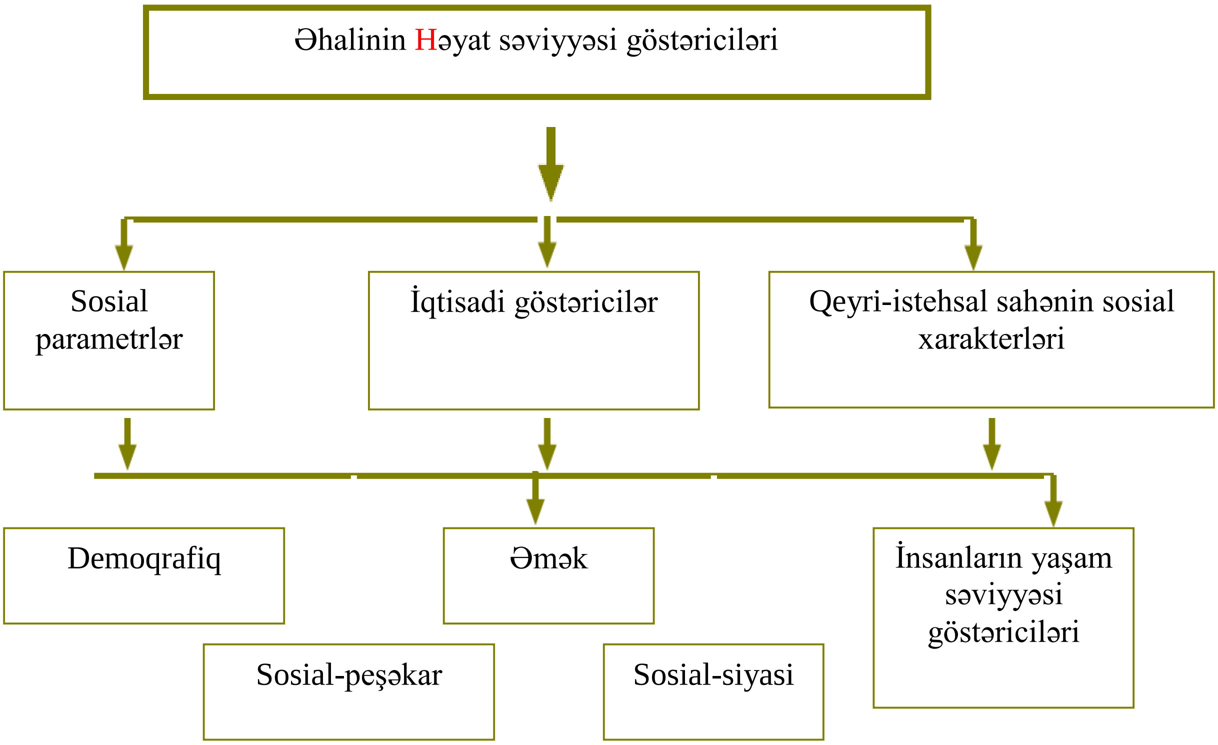

Mənbə http://www.revistaespacios.com

Şəkil 3-də qeyd olunduğu kimi əhalinin həyat səviyyəsinin əsas 3 göstəricisi var. Bunlar sosial parametrlər, iqtisadi göstəricilər və Qeyri-istehsal sahənin sosial xarakterləri. Bunlar da öz daxilində 5 qrupa bölünür:

-Demoqrafiq;

-Əmək;

-Qeyri-istehsal sahənin sosial xarakterləri;

-Sosial-peşəkar;

-Sosial-siyasi.

Sosial iqtisadi inkişaf modelləri aşağıdakı qanunlarla tənzimlənir. Normativlər torpaqla bağlı, vergi, idarəçiliklə və müqavilələrlə bağlı idarə olunur.

Şəkil 4. Ümumi iqtisadi inkişaf modeli
Bölgənin resurs potensialının təhlili və proqnozlaşdırılması

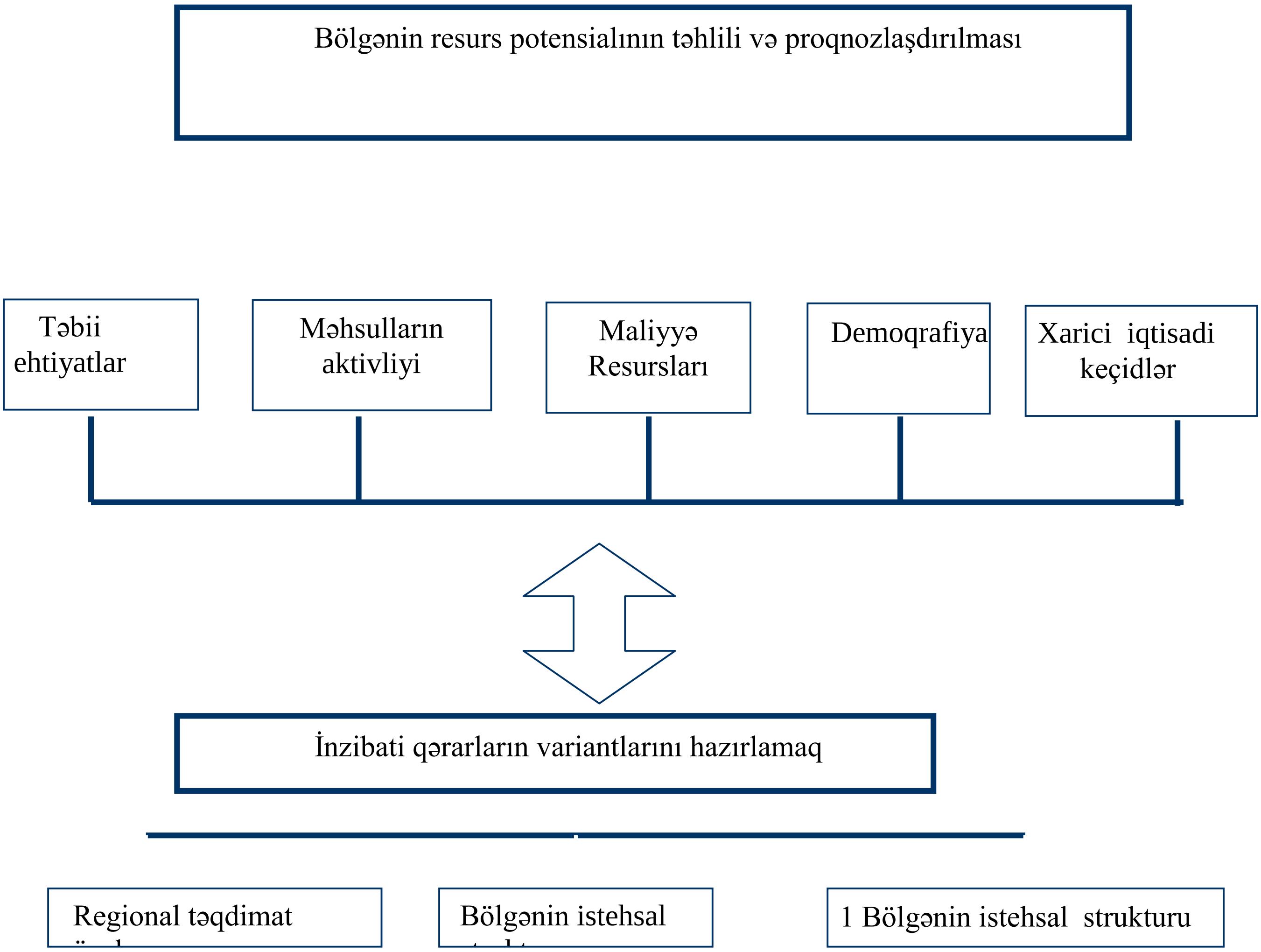

Mənbə. Əlirzayev Ə.Q., Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi

İnzibati qərarların variantlarını hazırlanan zaman 3 struktur şəklində hazırlanır:

- Regional təqdimat üsulu;
- Bölgənin istehsal strukturu;
- Bir bölgəni istehsal strukturu;

Regionların sosial iqtisadi inkişafını proqnoz etmək üçün aşağıdakı sistemlər mövcuddur:

1) Sağlamlığın qayğısına qalmaq sistemi və dinamik modeli. Burada əsasən demoqrafiq göstəricilərə, əhalinin yaşam standardlarına, sosial-ekoloji və digər risk

faktorlarına nəzərən analizlər edilir. Bunanla birgə sağlamlıq sığortasının maliyyə sistemini analiz edib onunla bağlı proqnozlar verilir.

2) Maddi-maliyyə ehtiyacları aydınlaşdırılır.

3) Əhalinin tibbi servislərlə bağlı vəziyyətinin analizi və proqnozların verilməsi.

4) Əhalinin evlə və kommunal xidmətlərlə təmin edilməsi və.s

III Fəsil İQTİSADİ İNKİŞAFIN TƏNZİMLƏNMƏSİ PROSESİNİN İNFORMASİYA TƏMİNATI

3.1. Dövlət idarə etməsində analitik-informasiya sistemləri

Son 50 ilə baxıldıqda informasiya və telekommunikasiya texnologiyası sahəsində böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Elm adamları, alimlər və ictimai idarəetmə tədqiqatçıları hər bir yeni texnologiyanın əsaslı dəyişikliyi ilə bağlı proqnozlar vermişlər, bunlar isə öz növbəsində ictimai qurumların strukturlarında və proseslərində müxtəlif dəyişikliklərə əsaslı səbəb olacağı düşünülürdü.

Bu iddialara baxmayaraq, həmin bu proqnozların bir çoxu bu gün reallaşa bilmir. Məsələn, 1950-ci illərdə bir çox tədqiqatçılar yeni informasiya texnologiyalarının (İT) təşkilati ieararxiyanın və rəhbərliyin funksiyasını kəskin şəkildə aradan qaldırıracağını iddia etmişdilər (Leavitt, Whisler, 1958). Buna baxmayaraq 50 ildən artıqdır ki, bunlara nəzərən daha fərqli təşkilati strukturlar görülür. Diqqət edildiyi zaman, müəyyən bir dərəcə hakimiyyətdə, ümumiyyətlə və xüsusilə hökumətdə böyük ieararxik strukturlar hələ də davam etməkdədir.

Təşkilatdakı əhəmiyyətli olan qruplar, təşkilati struktura görə hansı təsirlərin meydana gələcəyini həm şüurlu, həm də şüursuz olaraq müəyyən edə bilirlər.

Bu perspektivdə görünür ki, texnologiya dəyişiklikləri idarə edən bir sistem deyil, əksinə yeni formalar və yanaşmalar gətirib tətbiq edən bir sistemdir. Bu formalar və proseslər effektiv bir şəkildə idarəedici hərəkətlərdən keçdiyi zaman nəticə əldə olunur (King və Kraemer 1985, Stevens və LaPlante 1986, Kraemer, Dutton, və Şimalirup 1981).

Ancaq öyrənilən dərslər hər zaman davam etdirilmir. Bir çoxları yeni texnologiyaların bizi yeni forma və proseslərə qaçılmaz olaraq aparacağını iddia edirdi.

E-ticarət və e-hökumət kimi sistemlər yaradılmışdır. Bunlar texnologiyanı təmsil edən qurumların yerini dəyişdirmək üçün birbaşa və demokratik praktikaya imkan verən iddialarla əlaqələndirilmişdir.

Son on ildə dəyişikliklər əhəmiyyətli şəkildə hiss olunur , lakin hələdə ən böyük milli hökumətlər ierarxik strukturları, fiziki ofisləri və nümayəndələrinin demokratik təsisatları yetərincə böyükdür.

Burada yeni texnologiyanın əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxara bilməyəcəyini iddia edilmir, əksinə, daha da əsaslandırılmış şəkildə bu praktikada bu özünü doğruldur. Burada ki, əsas iddia da idarəetmə fəaliyyət modelləri, institusional qüvvələr və qəbul edilmiş texnologiya perspektiv proqnozlaşdırma üçün daha yaxşı bir çərçivə təmin edəcəyini irəli sürürlür.

Bununla belə ilk növbədə, texnologiyanın dəyişikliklərinin institusional, təşkilati və prosessual dəyişikliklərlə necə əlaqəli olduğuna dair müxtəlif nəzəriyyələri tənqidi şəkildə nəzərdən keçirilir. Daha sonra son 50 il ərzində dəyişən texnologiyanın tarixini nəzərdən keçirilir. Buna səbəb isə həm informasiya, həm də kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlı baş verən dəyişiklikləri və tendensiyaları müəyyənləşdirmək bizə daha anlaşılıqlı olur.

Nəzəri çərçivələr

Bir neçə sosial elmi nəzəriyyələr var ki, texnoloji yeniliklə siyasi, sosial və iqtisadi instutlar arasındakı əlaqəni izah etməyə imkan verir. Hesab olunur ki, bu iki nəzəri qruplaşmasına bölünür Diffuziya (yayılma) və qəbul edilmə nəzəriyyələridir. Texnoloji transfer mexnizmlərinin istifadəsini daha aydın şəkildə desək yeni texnolgiya necə yayılır və təqdim olunur bu haqda bizə kömək edir. İnformasiya texnologiyaları kontekstində bu nəzəri hissələr bizə daha aydın olur ki, mal və xidmətlər yəni mobil telefonlar, planşetlər, komputerlər, mobil alış-veriş, əyləncə xidmətləri, informasiya xidmətləri (Twitter, Google, Wikipedia) hansı ki, bunlar tez bir şəkildə yayılır və hamı tərəfindən qəbul olunur.

İkinci geniş nəzəriyyə isə sosioloji faktordan irəli gələn bir nəzəriyyədir. Hesab olunur ki, məhsullar və xidmətlər instutsional bir çərçivəyə salınır və orada necə istifadə olunur. Buda öz növbəsində necə təşkilati proseslərdə özünü necə göstərir. Bu hissənin bu modellərinin başa düşülməsi üçün bu kominikasiyanın necə izah olunması və bu texnolji yeniliyin , elektron hökuməti necə başa düşməyimiz əsaslı şəkildə lazımdır.

Bu 2 nəzəri hissə texnolgiyanın necə yayılması barədə məlumat verir.

Birinci haqqında danışılan Diffuziya nəzəriyyəsi 18-ci əsrdə B.Petersonun banisi olduğu bu nəzəriyyədə əsas izah odur ki, fərdlər yeni bir şey qəbul edir, onlar başqaları ilə yeni bir əlaqəyə girəndə qəbul edilir və öz təcrübələrini bölüşürlər. Bu komunikasiya prosesi yeni ideyaları yayır və yeni qəbul olunanların sayını artırır. Bu klassik yayılma dalğası bizə toplama, yığımcıl qəbul etməni aşılayır yəniki yeni ideyaların yayılmasını inkişaf etdirir hansı ki, burada sabit əhalinin rolu çox olur. Daha sonra bu prosesin elementləri tipik olaraq bunun yayılma surətini artırdığı üçün buda innovasiya təbiətini yəni yenilikçi ruhu, innovasiya yönümündə istifadə etməyə imkan verir. Burada əsasən yeni çatdırılma yolları innovasiyaları araşdırmaq üçün yeni yollar açır və bu sosial sistemin üzvləridə şəxsi adaptasiyanı dahada yüksəldirlər, bu modellərin artma sayı iqtisadi dəyişikliklərlə izah olunur ki, buda əsasən qiymət dəyişikliyində özünü daha qabarıq göstərir.

Bu modellər xüsusi informasiya və telekominikasiya vasitələri ilə izah olunur ki, buda yeni texnologiyanın yayılmasında özünü göstərir.

İkinci teorik çərçivədə əsasən bizi texnolgiyanın necə ötürülməsi barədə məlumatdı olmağa çağırır, bu qərar qəbul etməsi, onu həqiqətən şəxsə ötürülməsi və bu kimi ideyalarla izah olunur.Bu fərdi qruplardır ki, bunların yeni texnologiyaya çıxışıları var, analizlərin vahidləri qəbul edənlərin sayından asılı olaraq dəyişir. Qəbul etmə modeli dinamik ola bilir buna səbəb qəbul etmə prosesindən baxıldıqda bir çox vəziyyətlərdə sadə keçiddir lakin bu modellər tipik olaraq təşkilati və iqtisadi amillərin üzərində toplanır buda öz növbəsində qəbul etməyə təsir edir. Təşkilati faktorlar isə bu proseslərin daha geniş yayılmağa sövq edir çünki, burada şəxsi maraq və gəlir amili ön plana çıxır. G.Vitnerin fikrinə görə böyük qəbul etmə dərəcələrini izah etmək üçün xüsusi bir çərçivə yaradılmalıdır ki, ictimai təşkilatlar özəl təşkilatlara nisbətən müqayisə olunar dərəcədə üstünlük verirlər Peter texnolgiyası və ümumilikdə İT sahəsində investisiya etmək daha çox maraqlı olurlar. Munun adlı alimin dediyi fikrə əsasən Diffuziya yayılma nəzəriyyəsinin konseptini tətbiq edib və yerli hökumətlərin

xarakterlərini necə izah etmək olduğunu öz tətbiqində göstərib. Daha sonra Noris də onun izindən gedərək Munla Noris birlikdə dövlət veb saytlarının tətbiqinin necə surətli inkişaf etdirmək olar bunun üzərində çalışıblar, lakin bir çox vəziyyətlərdə bu tətbiqlər özünü tez göstərməmişdir. Buna görədə bir çox təşkilati prosesual transformasiyalarda yerli hökumətlər əməliyyatlarını özləri idarə edir və çalışır ki bu bazanı öz səyləri ilə yarada bilsin. Bu mülahizələrdən yəni yayılma və qəbul etmə modellərinin tətbiqindən nəticə o çıxır ki, informasiya texnologiyaları ilə yaranan hər dalğa hətta 40 il keçməsinə baxmayaraq ümumi bir xarakter daşıyır. Bu hökumət təşkilatlarıda yeni texnologiyaları yeni bir model olaraq qəbul edir. Əvvəlcə özəl şirkətlər bunu tədqiq edir, daha sonra dövlət tədqiqatın nəticələrini öyrənib öz sistemi çərçivəsində tətbiq etməyə başlayır. Bu qəbul etmə surəti daha çox təşkilatı xarakterlərlə əlaqədar daha tez təsir edə bilir. Ehtimal olunur ki, ümumi iqtisadi faktorlarda əlverişli və qiymət amili ona təsir edir ki, bu daha tez yayılsın. Hətta bəzi kiçik yerli hökumətlər belə bu şəxsi komputerlərin inkişafını, istifadəsini hansı ki bu 60 ildə olan texnolgiya sayəsində bərqərar olubdu. Vəziyyət o ola bilər ki, internet və veb texnologiyası buda işləri asanlaşdırmaq üçün daha çox böyük rol oynayır. Baxmayaq ki, bu müəyyən deyilki bütün levellərdə dövlət şəxsi komputerlərin istifadəsində maraqlıdır yoxsa yox. Telefon texnologiyası və veb saytlar bütün dövlət səviyyələri üzrə daha müasir formada həyata keçirilir lakin bu istifadə forması və təsir forması özünü tam göstərmir. Nəticədə bu yeni texnolgiyanın gələcək effektlərini, təsirlərini proqnoz etmək də çox çətin olur. Hansı ki, bu yeni texnologiyakı tez baş verən dəyişikliklər idarə etmə və mədəniyyət fərqlilikləri, ictimai menecerlər və yeni texnologiya rəsmiləri bir çox hökumət səviyyələri ilə üzləşirlər. Buda bir çox problemlərə gətirib çıxarır, vacibdir ki yeni ortaya çıxan texnoloji yeniliklərin tətbiqi pozitiv və neqativ yöndə ola bilir. Bunuda öz növbəsində qiymətləndirmək lazımdır. Burada çatışmayan məsələlər vardır ki, buda daha çox inamla əlaqədardır. Cari təsirlərin ölçülərini qiymətləndirməyə daha çox diqqət ayırmaq lazımdır. Əvvəlki qeyd edilənləri nəzərə alsaq ən-ənəvi elektron xidmət çatdırılma performansı yəni bu axtarış və qiymətləndirmə limitli dərəcədə təmin olunur və bunun yayılması daha çox dövlət

təşkilatlarının tətbiqi ilə əlaqəli olmalıdır. Buda aydın olmayan səviyyədə saxlayır ki onlayn xidmətlər məhsuliyyəti, effektivliyi, əlçatanlığı artırır və xərc qənaəti baxımından daha az xərc tələb edir. Axtarış nəticəsindən vəya perspektivindən baxsaq texnoloji yeniliklər fərdlərə öz məlumat bazasını genişləndirməyə kömək edir. Bunun üçün də biz bu göstəriciləri analiz etməli və yeni texnologiyaların təsirlərini qəbul etməliyik. Təklif olunur ki, daha çox müşahidələr aparmaq, passiv davranışların təsirinin qarşısını almaq, elektron-hökumət axtarışı daha çox göz önünə gətirilməlidir ki, bu sahə dövlət strukturlarında daha çoz inkişaf etsin.

Texnoloji dəyişiklik modelləri

Aydındır ki, texnologiyanın yayılması zəruri olsada, institusional və təşkilati cəhətdən dəyişiklik kifayət edən səviyyədə deyil.

Beləliklə, texnoloji dəyişikliklərin təşkilati və institusional dəyişikliklərə necə təsir etdiyini nəzəriyyələrdən diqqət etməliyik.B.Qarson texnologiyanın dəyişməsinə gətirib çıxaran dörd ümumi nəzəriyyəni ümumiləşdirir:

-texnoloji determinizm,

-gücləndirmə nəzəriyyəsi,

-sosioloji nəzəriyyə,

-sistem nəzəriyyəsi.

Texnoloji determinizm texnologiyanın "dayandırıla bilməz" bir qüvvə olduğunu düşünür. Bu nəzəriyyədə insan hərəkatı özünü necə göstərdiyindən asılı olmayaraq dünyayı dəyişiləcəkdir fikri, əhəmiyyət təşkil edir.

Gücləndirilmə nəzəriyyəsi, əvvəla, mövcud olan qurumlara və təşkilatlara diqqət yetirir, daha sonra texnologiyanın necə formalaşacağını müəyyənləşdirir.

Sosioloji nəzəriyyə onu göstərir ki, nə texnologiya, nə də mövcud olan qurumlar əhəmiyyətli deyil, ancaq fərdlər dizayn vasitəsi ilə onların ehtiyaclarına texnoloji sistemləri düzəldə bilərlər.

B.Garson bu modellərin hər birini anlaşılıqlı göstərmək üçün faktiki mühit matrisinə çevirir, bu nəzəriyyə isə ətraf mühitin dəyişmə prosesindən və nisbi nəticələrdən bəhs edir.

Sosiotexniki və möhkəmləndirici yanaşmalar insan mərkəzli olmağa meyillidir və gücləndirici nəzəriyyə texnologiyanın ortaya çıxardığı mövcud mühitlərin olduğunu göstərir, sistemlər nəzəriyyəsi, sosiotexniki nəzəriyyə kimi, ətraf mühitin nəticəsini müəyyənləşdirməyəcəyi fikrini irəli sürür. Texniki təcrübədə isə bundan fərqli olaraq təşkilatların tərəqqisinə səbəb ola biləcəyini göstərir.

B.Garson bu modellərdən heç birinin nəzəri izah vermədiyini, hər biri həqiqətin bir hissəsini ehtiva etdiyini göstərir.

Bu təhlilin iki rəqabətçi ölçüləri yəni insanların və texnoloji proqnozların dəyişməsini necə irəli sürüldüyünü və bu proqnozların isə istehsal dəyişikliklərinin təbiətini nə dərəcədə sərbəst təsir göstərməsini tədqiq edir.

Şəxsi sektorda 1988-ci ildən fərdi kompüterlərin tətbiqi ən azı bir onillikdə iqtisadiyyatın qazandığını sübut etməyə başlayıb (Dedrick, Gurbaxani və Kraemer 2003). Dövlət sektorunda İT-nin təsirini qiymətləndirmək bacarığı yekun nəticələri əldə etməkdə əhəmiyyətli dərəcədə çətin olmuşdur.

Diffüz mülkiyyət hüquqları, diffuz güc və qərar vermə səlahiyyətləri, bazar iqtisadiyyatının əvəzinə siyasi proseslərin istifadəsi ilə daha da kompleks qərarların qəbul edilməsinə səbəb olur.

Beləliklə, yeni texnologiya əldə etmək və bu texnologiyanı tətbiq etmək üçün konsaltinq xidmətləri əldə etmək imkanı kompleks bir meyar qarışığı ilə təsirlənir.

Məsələn, Ni və Bretschneider (2007) ABŞ hökumətinin geniş elektron hökumət xidmətləri üzərində müqavilə bağlamaqda, iqtisadi və siyasi əsaslandırmaların kompleks bir şəkildə tətbiqini tapdılar.

Beləliklə, artıq xərc qənaətindəki iqtisadi mənfəətlər İT-yə dövlət investisiyaları ilə bağlı olan yeganə nəticə deyildi.

Qərar prosesinin xarakteri, öz növbəsində, texnologiyanın potensial istifadəsinə təsir göstərir.

İqtisadi mənfəətlər qəbuletmə və istifadə prosesinin yeganə gözlənilən nəticəsi olmadığı üçün fərqli nəticələr baş verir.

Digər əhəmiyyətli qərar meyarları, xidmətin bərabərliyi, xidmət keyfiyyəti və gələcək iqtisadi inkişafı təşviq etmək bununlada siyasi iştirakı artırmaq üçün məhdudiyyət yoxdur.

Bu analizdən əsas iki nəticələr meydana çıxır.

Birincisi, normal qəbul etmə və diffuziya prosesləri hər yeni texnologiya dalğasını hökumətə yönəldir.Aydındır ki, təşkilati xüsusiyyətlər həm ölçü həm də resurslar kimi bu prosesə təsir göstərir. Böyük, daha yaxşı qaynaqlanan hökumətlər Kiçik və yoxsul hökumətlərdən bunu daha erkən qəbul edirlər. Yeni texnologiya yayılması onun sadə, mürəkkəb, kiçik və təşkilati şəkildə hökumət vasitəsilə olur. Buna baxmayarq isə onlara zəmanət vermirlər.Bununla belə, hər bir yeni texnologiya dalğası hökumət daxilində funksional məqsədlərə uyğunlaşdırılır və nüfuz edir.

İkinci nəticə isə qəbul edilən texnologiyanın hökumətə uyğunlaşdırıldığı prosesdir.

Burada Agentliklə texnologiyanın formasını və istifadəsini müəyyənləşdirmək üçün qarşılıqlı fəaliyyət göstərir.

Bozeman və Bretschneider dövlət sektorunu bu sahədə xüsusi sektor təşkilatlarından fərqləndirmək üçün ümumi bir çərçivə təmin edir, lakin unudulmamalıdır ki, dövlətin digər mühüm fərqləndirici xüsusiyyətləri də mövcuddur, bunlar dövlətin funksiyası, ölçüsü və mədəniyyət göstəricisinin səviyyəsidir.

Bir çox proqnozlaşdırma təkliflərini inkişaf etdirmək üçün, bilik və telekommunikasiya sahəsində texnoloji dəyişikliklərin tarixi tendensiyalarını və təsirləri nəzərdən keçirməlidir.

Gələcək inkişafı üçün praktiki təkliflər

Məlumat və komminikasiya texnologiyası

Hökumətdə E-hökumət tətbiqinin erkən mərhələsindədir və hələ də özünü istənilən səviyyədə doğrulda bilməmişdir. Qərbə (2004, 2005) görə, bu təşəbbüslər, E-hökumətin tətbiqi demokratik cavabdehliyi gücləndirmək və hökumətin təsirli olduğuna dair ictimai inancını dəstəkləmək imkanına malikdir. Nəzər yetrmək lazımdır ki, bu nöqtədə, e-hökumətin xidmətini tez bir zamanda çatdırmaq və hökumətə ictimai inamını dəyişdirmək potensialı var.

Dövlət sektorunda elektron hökumət tətbiqlərinin çox yaradıcı istifadəsi nümunələri olsa da, uğursuzluqlar barədə də məlumatlar var və xidmət üçün texnologiyanın istifadəsi iddiasını dəstəkləmək istənilirsə daha çox sübuta ehtiyac yaranır.

Wikipedia platformu, Wikipedia.org-un uğuruna uyğun olaraq, səlahiyyətli redaktorlara vahid fikirlər əvəzinə mübahisələr yaratmaq məqsədi ilə başqa məlumatları redaktə etmək, genişləndirmək və müzakirə edə biləcək məlumatları yükləməyə imkan verir. Kəşfiyyat içində ümid icma tək yönlü və tək ekspert hesabatları və fikirləri əvəzinə qarşıdurma məlumat və söhbətlər əsasında daha yaxşı qərarlara çatmaqdır (Andrus 2005). Oxşar yanaşmalar mövcuddur. Techpedia (Müdafiə Nazirliyi) və ya Diplopedia (Dövlət Departamenti) kimi digər federal təşkilatlarda. Əvvəlcədən, hansı orqanların hansı vəzifələri yerinə yetirdiyini və informasiya ehtiyaclarını və hökumətin müxtəlif səviyyələrində məlumatların yaradılmasını anlamaq, başa düşməkdir.

Yanal ünsiyyətdə artımın ən aşağı istiqaməti artan koordinasiya və mədəniyyətə olan ehtiyacdır, hökumət birliyindən informasiya verməyi müvəffəq etmək üçün adaptasiya edir.

Agentliklərdəki məlumatların bu cür rəqabətçi fikirləri siyasətin formalaşmasında problemlərə gətirib çıxara bilər, siyasi liderlər bu cür məlumatları xüsusi siyasətlərinin irəliləməsi üçün istifadə etməyə çalışırlar.

Texnologiyanın özündə sürətli dəyişikliklər dövründə yaşayarkən yeni texnologiyanın gələcək təsirlərini proqnozlaşdırmaq çətindir. Bununla yanaşı, yeni texnologiyalardan əldə olunan faydanı və problemləri, eləcə də ictimai menecerlər və baş texnologiya məmurlarının hökumətin bütün səviyyələrində üzləşdiyi

idarəetmə və mədəni çağırışlarını asanlıqla görürük. Yaranan tətbiqləri həm müsbət, həm də mənfi ölçüləri ilə qiymətləndirmək vacibdir. Bundan başqa, itkin olanlar da cari təsirlərin etibarlı sübuta əsaslanan qiymətləndirmə tədbirləridir.

Ən böyük problem isə texnologiyanın özü deyil, texnologiyanın uyğunlaşmasıdır. Bu maneələr siyasi, bürokratik vəziyyət əlaqədar maneələr və institusional maneələr olaraq qarşımıza çıxır (Federal Computer Week 2009).

Bürokratik yuxarıdan aşağı olan informasiya-hesabat strategiyaları hələ də mövcuddur, lakin indi tamamlanmaq üzərədir və indi hal-hazırda daha şəffaf bir məlumat mübadiləsi yanaşması ilə əvəz edilmişdir.

Təşkilat strukturunda yaranan məsələlər nəticəsində hökumət və vətəndaşlar arasında yeni kommunikasiya kanallarının paralel dəstini dəstəkləmək üçün daha çox müxtəliflik yeni texnologiyanın istifadəsi mümkündür.

Həm də tədqiqat baxımından bu yeni texnologiyalar fərdlərin geniş miqyaslı məlumatlar yaratmasına imkan verir. Bu məlumatları təhlil etmək və yeni texnologiyaların təsirini anlamaq məqsədilə elektron idarəetmənin tədqiqatında (Passer et al.,2009) passiv davranış məlumatlarının daha çox müşahidəsini aparmaq məqsədə uyğun olar.

Bu, məsələn, blog məzmununu və ya link-blogların yaş strukturları.

Gələcək araşdırmalar lazımi təcrübələrin təbii istifadə edilməsini də əhatə etməlidir müşahidə etdiyimiz potensial davamlı dəyişikliklərə daha dərin anlayışlar əldə etmək üçün texnologiyanın alternativ təşkilati strukturları və tətbiqi üçün sübuta əsaslanan müalicələr yaratmaq üçün lazımi təcrübələrdən istifadə olunmalıdır.

3.2. Azərbaycan subyektlərinin sosial-iqtisadi inkişafının monitorinqi, təhlili və proqnozlaşdırılması üzrə analitik-informasiya sistemləri

Hazırda sahibkarlıq mühitinin yaradılması və fəaliyyətinin uğurlu olması əsasən kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi sahəsində dövlət siyasətindən asılıdır. Lakin iqtisadiyyatın dinamik və dəyişən şərtləri ilə fəaliyyət sahələrinə, onun ərazi xüsusiyyətlərinə, regional və yerli səviyyədə idarəetmə strukturlarının resurs potensialına aid olan bütün ortaya çıxan məsələləri əhatə etmək həmişə mümkün olmur.

Belə bir vəziyyətin səbəblərindən biri onun inkişafının qiymətləndirilməsi sahəsində informasiya təminat sisteminin zəif istifadə olunmasıdır. Beləliklə, bu problemlər ev təsərrüfatları sahəsində, fəaliyyətlərin mürəkkəb uçotu, o cümlədən ev təsərrüfatlarının şirkətləri, onların gizli fəaliyyətinin həcmini müəyyənləşdirmək və ehtiyacların strukturunu müəyyənləşdirmək kimi məsələlərdə yatır. Mövcud vəziyyət ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin sahibkarlıq mühitinin inkişafı üçün statistik məlumat bazasının (zəruri məlumatların olmaması) məhdudlaşdırılması ilə izah edilə bilər.

Müxtəlif səviyyəli menecerlər bu sahənin effektivliyinin artırılmasına, həmçinin keyfiyyətinə imkan verən strateji resurslara ehtiyac duyurlar. Beləliklə, ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafına dair informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsi çox vacibdir və aşağıdakı vəzifələri həll etməyə imkan verir: müxtəlif səviyyəli menecerlər bu sahənin effektivliyinin artırılmasına, həmçinin keyfiyyətinə imkan verən strateji resurslara ehtiyac duyurlar. Beləliklə, ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafına dair informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsi çox vacibdir və aşağıdakı vəzifələri həll etməyə imkan verir: müxtəlif səviyyəli menecerlər bu sahənin effektivliyinin artırılmasına, həmçinin keyfiyyətinə imkan verən strateji resurslara ehtiyac duyurlar.

Ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafına dair informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsi çox vacibdir və aşağıdakı vəzifələri həll etməyə imkan verir:

1) Ən geniş və müxtəlif informasiya məlumat bazasının effektiv

formalaşdırılması;

2) İnformasiya potensialının inkişafını stimullaşdırmaq;

3) Hədəf auditoriyanın tələblərinə uyğun olaraq etibarlı yüksək keyfiyyətli məlumatın təmin edilməsi;

4) Mövcud vasitələrin təkmilləşdirilməsi və məlumatların toplanması, emalı və yayılmasının daha effektiv vasitələrinin hazırlanması;

5) İnformasiya məlumat bazalarının vaxtında yenilənməsi;

6) İnformasiya prosesinin iştirakçıları ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılması;

7) Əməkdaşlıq və istehlakçılarla rəy vermək imkanları.

Araşdırma metodları

Tədqiqatın əsas üsulları sistematik analiz, modelləşdirmə, ümumiləşdirmə və s.

Tədqiqatın aparıcı üsulu dialektik idrak metodudur ki, bu məlumatın struktur elementləri və analitik yanaşma arasında vahid bütövlük kimi məzmunun və əlaqələrin nəzəri əsaslandırılmasının aparılmasına imkan verir. Tədqiqatın nəzəri və metodik əsasları sahibkarlıq nəzəriyyəsinə, informasiya inkişafının qanuniliyinə və xidmət fəaliyyətinin əsaslarına həsr olunmuş iqtisadçıların əsərlərindən ibarətdir.

Ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin xüsusiyyətləri VI Boriseviç, PS Geyzler, GA Menşikov və s. Kimi iqtisadçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Rusiya və xarici alimlərin əsərlərində təqdim edilən təcrübə xidmət sistemində sahibkarlıq sahəsinin yaradılmasını stimullaşdıran biliklərin təməlini yaratmağa imkan verdi.

Bu, onların mövcud məzmunu iqtisadi proseslərin sosializasiyasında görülən müxtəlif amillərin təsiri ilə bağlıdır və bu onların xidmətlərinin artımında müşahidə olunur:

-müasir istehlakçı davranışının cazibədar ideologiyası;

-informatizasiya prosesləri;

-rəqabət mühitinin artması;

-innovativ sahibkarlığın yaranması və s.

Qanunvericiliyə əsas əlavələr kiçik sahibkarlığın inkişafı və dəstək strategiyasının dövlət konsepsiyasını müəyyən edən əsas təminatın strukturunu təşkil edən müxtəlif normativ və hüquqi aktları əhatə edir. Hal-hazırda, bu hüquqi vasitələrin kompleksi, fəaliyyətin müxtəlif sahələrində və ərazi idarəçiliyində məqsədlərə nail olmaq üçün bir vasitədir.

İqtisadiyyatın dinamik və dəyişən şəraitdə tədbirlər Mövcud Kompleks həmişə nəzərə almaq və bu sahədə inkişaf onun ərazi xüsusiyyətləri ilə bağlı ortaya çıxan məsələlərin bütün miqyası əhatə edir.

Araşdırma nəticələri informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsi strateji resursların təsərrüfat sahələrinin müəssisələrinin inkişafı üçün aktual və obyektiv məlumat verdiyi vahid informasiya mühitinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. İnformasiya mühiti bazası bazar münasibətlərinin bütün subyektlərinin informasiya qarşılıqlı təsirini təmin edən informasiya ehtiyaclarının təmin olunmasını təmin edən məlumat bazalarının və onların istifadəsi texnologiyalarının cəmidir. Beləliklə, təklif olunan yanaşmanın məqsədi ev təsərrüfatlarının xidmət sahələrində kiçik sahibkarlığın səmərəli inkişafı üçün ətraflı məlumat mühitidir. İnformasiya sahəsinin əsas strukturları aşağıdakılardır:

a) müxtəlif daşıyıcılardan verilən məlumatları ehtiva edən informasiya ehtiyatları;

b) informasiya mühitinin işlənməsi və inkişafını təmin edən təşkilati struktur, xüsusilə: məlumatların toplanması, emalı, saxlanılması, yayılması, axtarışı və ötürülməsi;

c) proqram təminatı və texniki vasitələr, təşkilati və normativ sənədləri əhatə edən müxtəlif informasiya texnologiyaları əsasında informasiya resurslarına çıxışı təmin edən bazar münasibətlərinin subyektlərinin informasiya mübadiləsi deməkdir.

İnformasiya və analitik yanaşmanın tətbiqi mexanizmi xidmət sahəsindəki sahibkarlığın əsas və spesifik funksiyalarının açılmasını və alınan məlumatların monitorinqi, analizi, sistemləşdirilməsi və işlənməsinə imkan verən müxtəlif vasitələrdən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Problemləri tez və rasional həll etmək

arzusu faktiki məlumatın ehtiyacını müəyyənləşdirir. İşgüzar mühitin inkişafında bu məqsədə nail olmaq əvəzsiz funksiyaları yerinə yetirmədən mümkün deyildir. Beləliklə, analitik informasiya və tədqiqat funksiyaları, onların təsnifat strukturunda xidmətlərin yeni növlərinin görünüşünü nəzərə almağa, siyahı və təsnifləndirici ola biləcək daha mükəmməl informasiya resurslarının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə imkan verir.

Həmçinin, məişət xidməti sahəsində siyasi və sosial-mədəni funksiyaları təzahürü biznes münasibətlər sisteminin formalaşmasını stimullaşdırır, inkişaf nəticələri informasiya təminatı strukturunda hüquqi baza və ayrılmaz elementidir. Beləliklə, xidmət sahəsində sahibkarlığın əsas və xüsusi funksiyaları təzahürü vasitəsilə məlumat və analitik yanaşma mexanizminin həyata keçirilməsi, hesab xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, daha mükəmməl informasiya texnologiyalarının kompleks, müasir alətlər və texniki vasitələrinin sisteminin yaradılması imkanı verir. Hal-hazırda, ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafı bütün iştirakçıları üçün ən vacib məlumatlar aşağıdakılardır:

- təsərrüfat infrastrukturunun inkişafı üzrə iqtisadi və marketinq məlumatları;
- bütövlükdə ölkə üçün yerli və regional səviyyələrində;
- təsərrüfat xidmətləri sahəsində innovativ istiqamətləri inkişaf etdirmək üçün iqtisadi və marketinq məlumatları;
- ev təsərrüfatları xidmətlərinin inkişafı üzrə maliyyə göstəricilərinə dair analitik məlumatlar;
- ev təsərrüfatlarının inkişafı, tənzimlənməsi, standartları, normaları və qaydaları, habelə ev təsərrüfatlarının növlərinin təsnifatı ilə bağlı normativ və hüquqi məlumatlar;
- dövlət dəstəyinin və ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafı üzrə tədbirlər sistemi barədə məlumat.

Buna görə informasiya və analitik yanaşmanın tətbiqi ev təsərrüfatları sahəsində kiçik sahibkarlığın aşağıdakı vəzifələrini həll etməyə yönəlib:

1) ən geniş və müxtəlif informasiya məlumat bazasının effektiv

formalaşdırılması;

2) informasiya potensialının inkişafını stimullaşdırmaq;

3) xüsusi auditoriyanın tələblərinə uyğun olaraq etibarlı yüksək keyfiyyətli məlumatın təmin edilməsi;

4) məlumatların toplanması, emalı və yayılmasının daha effektiv vasitələrinin mövcudluğunu və inkişaf etdirilməsi.

5) informasiya prosesinin iştirakçıları ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılması;

Yuxarıda göstərilən vəzifələri həll etmək üçün resurslar informasiya bazalarının qruplarıdır:

- sosial-iqtisadi cəhətdən xarakterizə olunan informasiya mənbələrinin formalaşması;

- əhalinin ev təsərrüfatında xidmət səviyyəsinin təmin edilməsi;

- ev təsərrüfatlarının daxili strukturunun inkişafı və sistemləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi;

- təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi və maliyyə göstəriciləri;

- istehsal potensialının və zəruri kadrların istifadəsi üçün ehtiyacların həcmi;

- iqtisadiyyatın rasional formalarının və sosial məişət infrastrukturunun bütün kompleksinin inkişafı;

- ev təsərrüfatında məşğulluq sayı və dinamikası;

- subsidiya vergisinə məruz qalan ev təsərrüfatlarının növlərinin müəyyən edilməsi;

- maliyyə gəlirlərinin müxtəlif səviyyədəki büdcələrə dinamikasına təsir edən kölgə iqtisadiyyatının həcmi;

Sosial əhəmiyyəti və ev təsərrüfatlarının çoxşaxəli quruluşu sayəsində hüquqi qaynaqlar dövlət orqanlarının və işgüzar nümayəndələrin əməkdaşlığına yönəldilən məsələləri həll edə bilər. Bunlar aşağıdakılardır:

- yenilikçi bir məişət xidməti sahəsində kiçik sahibkarlığın formalarının və növlərinin yeni strukturunun axtarışı və formalaşması ilə bağlı məlumatların

marketinq mənbəylərinin cəmidir;

- idarəetmənin daha mükəmməl metodlarının işlənib hazırlanması və tətbiqi, ev təsərrüfatlarının xidməti şirkətlərinin xidmətində risklərin tənzimlənməsi və azaldılması;

- bu işin sahibkarlıq mühitinin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirmək; xidmət sahibkarının yaradıcı potensialının təzahürü və inkişafı.

Artıq evdən çıxmadan öyrənilmiş obyektlərin monitorinqinə imkan verən müxtəlif interaktiv xəritələndirmə xidmətləri (Google Maps, Yandex.Maps, 2GIS və s.) istifadə etmək mümkündür.

İnformasiyanın effektiv şəkildə işlənməsi və sistemləşdirilməsi məqsədi ilə müxtəlif proqramlardan istifadə edilə bilər, xüsusilə də məlumat bazalarının idarə edilməsi sistemi olan Microsoft Access 2010 (SDBM) Proqram məhsulu Microsoft Office proqramının bir hissəsidir. SDBM Access (müxtəlif məlumat kütlələri arasında deterministik birləşmə, müəyyən meyarlara əsaslanan sorğuların yaradılması və s.) Texniki imkanlarından istifadə nəticəsində əsas tendensiyaları müəyyənləşdirən, təhlil edən və təsvir edən məlumat strukturunun yaradılması ev təsərrüfatlarının xidmət bazarının inkişafı problemləri.

Bundan əlavə, SDBM Access proqram təminatının texniki xüsusiyyətləri istifadəçiyə (tədqiqatçıya) yaradılmış məlumat bazalarını saxlamağa, düzəltməyə və yeniləməyə imkan verir.

Məişət xidməti sahəsinin inkişafında informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsinin qiymətləndirilməsi üçün təklif olunan məlumat bazalarının hər birinin məlumatları əsasında effektivlik göstəricilərindən istifadə etmək mümkündür: ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafını xarakterizə edən mövcud əsas sosial-iqtisadi və əlavə iqtisadi göstəricilərin hesablanması üçün məlumat mənbəyi ola bilər.

Birinci halda ev təsərrüfatlarının həcminin, əhalinin adambaşına düşməsi, ev təsərrüfatlarının artım tempi (qəbul mərkəzləri daxil olmaqla) və onların 1000 nəfərin həcminin artmasıdır.

İkinci olaraq - bu cür vasitələrin istifadəsi, məişət xidməti şirkətlərinin monitorinqi və ləğv edilməsi imkanları nəzərə alınmaqla əlavə göstəricilərin hesablanmasına və - istifadə edilməsinə imkan verən faktiki məlumatları almaq mümkün olur, xüsusilə:

- işləyənlərin faktiki sayının artım tempi;
- ev təsərrüfatlarının xidməti şirkətləri tərəfindən verilmiş normativ göstəricinin faktiki göstəricilərə uyğunluğu;
- məişət xidməti şirkətlərinin faktiki və hesabatlı sayının nisbəti;
- müəssisələrin təsərrüfat obyektlərinin sayının strukturunda sertifikatlaşdırılmış və bölüşdürən müəssisələrin payı;
- habelə istehlakçının ev təsərrüfatlarının xidmət göstərilməsindən məmnun olması səviyyəsi;
- ev təsərrüfatlarının xidmət həcminin məlumatların həcminə nisbəti statistik mühasibat uçotu;
- fəaliyyətindən vergi daxilolmalarının həcmi artım tempi;
- siyasi və hüquqi əsasları məhz məişət xidməti sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı sahəsində effektiv strateji qərarların yaradılması göstərmək göstəriciləri hesablanması üçün təməl ola bilər ev şirkətləri;
- qeydiyyata alınmış müəssisələrin sayının artması;
- sahədəki işləyənlərin sayının artım tempi;
- məişət infrastrukturunun inkişafı sahəsində Dövlət orqanları tərəfindən icra siyasəti ilə sahibkarların məmnunluq səviyyəsi;
- təmin edilmiş konsultasiya xidmətlərinin artım sürəti və ünvanı dəstək;

İnnovasiya bazası aşağıdakı göstəricilərə dair məlumat mənbəyi ola bilər:

- yeni xidmət növlərinin və növlərinin ümumi həcmdə payı;
- ev təsərrüfatları xidmətlərinin strukturunun yenilik xüsusiyyətləri,
- xidmət sahəsindəki yeniliklər üçün təşəbbüskarların motivasiyası, həyata keçirilən innovativ layihələrin artım tempi.

İnformasiya resurslarından istifadə edən əsas hədəf qruplar aşağıdakılardır:

- sahibkarlar - yeni bazarlara daxil olan yeniliklər;
- kiçik sahibkarlar mövcud sahibkarlar; sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün dövlət və kommersiya strukturları (sənətkarlıq otağı, sahibkarlar assosiasiyası);
- ixtisaslaşdırılmış informasiya, marketinq və məsləhət mərkəzləri;
- dövlət statistika və vergi orqanlarının xidmətləri;
- bütün səviyyələrdə idarəetmə orqanları;
- siyasi hərəkatlar və sahibkarlığın inkişafı ilə maraqlanan şəxslərdir (http://www.computerbusinessresearch.com/).

İnformasiya və analitik yanaşmanın gözlənilən nəticəsi təsərrüfat fəaliyyətinin stimullaşdırılması, təsərrüfat sahələrində və bazarların genişləndirilməsi, regional və bələdiyyə səviyyələrində ərazinin strateji inkişafı çərçivəsində sosial-iqtisadi göstəricilərin əldə olunmasında müşahidə olunur. Müzakirə elmi ədəbiyyatın təhlili məlumatların tətbiq və analitik yanaşma sahəsində müxtəlif olduğunu göstərdi. Bu bədən tərbiyəsi və idman, sektorlara bazarlarda əmtəə və maliyyə əməliyyatlarının optimallaşdırılması, regional sisteminin inkişafı idarə sahəsini qeyd etmək mümkündür inkişaf strategiyasının seçilməsi korporativ planlaşdırma, investisiya layihələrinin təhlili sisteminin yaradılması göndərmə şirkətləri və s. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir halda bu yanaşmanın imkanları haqqında müəllifin fikirləri göstərilir.

Bununla yanaşı, əmtəə əməliyyatları və elektron ticarət platformaları yaradılması və inteqrasiyası əsasında məlumat və analitik platformalar inkişafına dəstəyi ilə avtomatlaşdırılmış monitorinq üçün alətlər daxil edilməlidir.

Korporativ planlaşdırma sistemlərinin yaradılması, informasiya və analitik yanaşma parametrləri korrektə imkan rəy informasiya sistemlərinin istifadə, korporasiyasının əməliyyat tədbirləri nəticələrinin qısamüddətli proqnozlaşdırılması, analitik modelləri inkişafı əsasında proqnozlaşdırma obyekti haqqında yeni məlumatlar baxımından bu modellərə baxılır. İnformasiya təminatı statistik modelləşdirmə və verilənlərin intellektual analizi, sinif BI (Biznes

analitiki) və CPM (Korperativ performansın idarə edilməsi) analitik yanaşmanın sistemlərinə daxildir eləcə də proqnozlaşdırıcı analitik sahəsində inkişaflara da aid edilir. Nəqliyyat şirkətlərinin inkişafında təqdim olunan yanaşma isə donanmanın yaradılması və yenilənməsi sahəsində strateji həllərin optimal seçilməsini müəyyən edən investisiya layihələrinin təhlili əsasında aparılır. Məlumat mənbələri operativ və proqnozlaşdırılan məlumatlardır, xüsusilə iqtisadi və maliyyə göstəriciləri sistemi, həmçinin investisiya riskinin səviyyəsi. Anlaşmanın əsas metodu, investisiya probleminin ayrılmasının aparılmasını təmin edən ieararxiyaların təhlili üsuludur və buna görə də investisiya qərarlarının mübahisələrin artırılmasını stimullaşdırır. Müxtəlif mexanizmləri və informasiya təminatı tools alətləri texnologiyalarının tətbiqi ifadə hansı istifadə olunur, hansı həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadi inkişafının müasir tendensiyaları nəzərə məlumat bazası və ya geniş analitik modelləşdirilməsi və biznes Hallar proqnozlaşdırılması yaradılmasıdır. Bu fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində tədqiqat cari Prosesləri və ya obyektlərin məlumat almaq imkan verir monitorinq ki, tətbiqi, qeyd etmək lazımdır aktual olaraq qalır. Bundan əlavə, mövcud statistik məlumat bazalarının təhlili aktual olaraq qalır lakin, əksər müəlliflər qeyd edirlər ki, onların tətbiqi öyrənilən problemlər kontekstində obyektiv qiymətləndirmə vermir.

Müasir statistik hesabat formaları "sektoral, ərazi və korporativ baxışda iqtisadi proseslərin əsas xüsusiyyətlərini və detallarını gizlət". Bundan başqa, o, informasiya resurslarının istifadə xüsusiyyətləri deyil, yalnız bir fikirə təşkil imkanı verir bununla belə tam metodoloji strukturu ayırt etmədən tez-tez məlumat və analitik yanaşma müxtəlif informasiya təminatının tətbiqi çərçivəsində təsvir edilir və nəzərə alınmalıdır ki, məlumatlı elementlər (məqsəd, vəzifələr, həyata keçirmə mexanizmi, resurslar) arasında əlaqə quruluşlarının məzmunu onların nəzəri modellərini müəyyənləşdirir.

Müasir iqtisadi vəziyyət informasiya mübadiləsinin intensivliyinin artması üçün xarakterikdir. Məlumat iqtisadi əlaqələrin optimallaşdırılmasının yeni mexanizmlərinin yaradılması üçün əsas olan və şirkətlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasını stimullaşdıran iqtisadi resurs kimi qiymətləndirilir.

Müasir informasiya təminat sisteminin yaradılması aktualdır. İstehlak bazarında təsərrüfat infrastrukturunun idarə edilməsində və inkişafında strateji resurs kimi istifadə edilə bilər. Bununla əlaqədar, informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsi idarəetmə orqanlarının strukturuna, xüsusilə də regional və bələdiyyə səviyyələrinə, habelə ev təsərrüfatlarının infrastrukturunun işçiləri üçün müsbət təsir göstərəcəkdir.

Birinci halda, bu, ərazinin sosial-iqtisadi inkişafının strateji vəzifələrinin geniş aspekti üzrə əsaslandırılmış qərarlar üçün zəruri olan informasiya və analitik dəstəyin formalaşdırılmasına təkan verəcək.

İkinci vəziyyətdə yüksək keyfiyyətli məlumatların alınması üçün imkanların genişləndirilməsi, dövlət orqanlarının dəstəyini dəstəkləməsi və hüquqi sahənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində onların maraqlarının aktivləşdirilməsi və təqdim edilməsinə zəmin yaradacaqdır.

3.3. Regional hakimiyyət orqanları tərəfindən ərazi məlumatların analitik emalı

2015-ci ildə 20986 xarici vətəndaş müvəqqəti qeydiyyat kartları üçün yerli polis idarələrinə müraciət etmişdir və bundan əlavə 980 xarici vətəndaşa daimi yaşamaq hüququ üçün icazə verilmişdir və bunlara 2001-ci ildən Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyi bu vətəndaşlara işləmək üçün icazə verir. Son 3 ilədək 8885 xarici ölkə vətəndaşı işləmək üçün dövlətdən icazə alınmışdır. Qeyri-rəsmi məlumatlara əsasən isə 120000-ə yaxın Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əmək qabiliyyətli və işləyən miqrantlar mövcuddur.

Rəqəmlərin arasında kəskin şəkildə fərq olmasının əsas səbəbi isə qeydiyyat prosesində olan qeyri-səlislikdədir. Qeydiyyat sistemi bu şəxsləri düzgün qeyd etmir və eyni zamanda daxildə fəaliyyət göstərən dövlət qurumları mövcud olan qanunları düzgün şəkildə həyata keçirmir.

Cədvəl 1. Azərbaycana gələn immiqrantların sayı

Ölkələr	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Total	6,222	4,361	2,574	1,257	2,500	2,407	2,013	2,232
MDB ölkələri	6,002	4,250	2,486	1,205	2,459	2,349	1,974	2,207
Rusiya	2,968	2,710	1,677	782	1,656	1,466	1,158	1,394
Ukrayna	367	291	177	86	165	160	104	127
Belarus	51	29	7	9	19	21	10	28
Özbəkistan	336	142	82	42	109	110	80	111
Qazaxıstan	341	150	107	44	96	116	78	94
Gürcüstan	942	307	210	135	204	300	379	238
Moldova	6	2	9	4	7	7	2	12
Qırğızıstan	38	35	22	9	15	5	12	12
Tacikistan	31	6	8	7	15	5	6	7
Türkmənistan	165	175	151	68	162	138	115	171
Mənşə ölkəni göstərməyənlər	708	386	27	16	4	6	19	13
MDB-yə aid olmayanlar	220	111	88	52	41	58	39	25
Almanyta	-	2	6	-	1	2	-	-
ABŞ	-	5	7	1	-	-	1	1
Israil	6	25	9	4	1	8	5	1
Iran	31	44	30	16	12	22	13	4
Turkiyə	23	17	19	21	13	22	13	7
Estoniya	9	-	1	1	-	-	1	1
Litvanya	5	16	1	1	-	8	5	4
Latviya	35	1	7	1	7	7	5	4
Pakistan	2	1	3	3	5	2	3	-
Digər Ölkələr	158	17	14	7	9	2	4	3

Mənbə Statistika Komitəsinin məlumatları

https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/

Xarici vətəndaşlar, əsasən, neft sektorunda işlə təmin olunurlar. Bununla belə tikinti, tranzaksiya və xidmət sahələrində bu rəqəmsal çərçivə özünü biruzə verir. Təbii ki, burada səhiyyə və sığorta sahəsi də unudulmamalıdır. Azərbaycanda yaşayıb çalışan miqrantların əksəriyyəti Böyük Britaniya, Türkiyə, Pakistan, Rusiya və Gürcüstan vətəndaşlarıdır. Azərbaycana gələn dəqiq miqrantların 2006-2016-ci illərdə əhaliyə olan nisbəti -9.5%-dən -0.4%-ə dək

düşmüşdür.

Emmiqrantlar.

Azərbaycan, əsasən, işçi qüvvəsini eksport edən ölkələrdən biridir. Statistika onu göstərir ki, 16-25% aralığında əhali xaricdə gedib çalışan əmək miqrantlarıdır.

Azərbaycan sığınacaq axtaran şəxsləri üçün əsas ölkələri qeyd edək

Cədvəl 2. Azərbaycandan gedib sığınacaq istəyən vətəndaşların sayı

Ölkələr	Say (min nəfər)
Fransa	1,112
Niderland	287
Almanya	848
Isveç	431

Mənbə Statistika Komitəsinin məlumatları
https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/

Cədvəl 3. Azərbaycandan Rusiyaya gedən və Rusiyadan Azərbaycana gələn əhali (min nəfər)

	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Azərbaycandan RF-na köçən miqrantlar	29,878	14,906	5,587	5,635	4,277	2,584	4,600	8,900
RF-dan Azərbaycana köçən miqrantlar	4,302	3,187	2,170	1,704	1,771	1,336	1,274	1,366

Mənbə Statistika Komitəsinin məlumatları
https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/

Baxmayaraq ki, Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti tutduğu peşə və yiyələnmiş olduğu ixtisas bir-birindən tamamilə fərqlənir, əksəriyyəti ticarət və xidmət sahələrində çalışmaqdadırlar. Əksər vətəndaşlarımızında məskunlaşdığı sahə böyük sənaye şəhərləridir.

Cədvəl 4: 2016-2017-cı illərdə Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının könüllü köməkliyi ilə Azərbaycana qayıdan vətəndaşlar (min nəfər)

Qayıdan vətəndaşlar	2016	2017	Ümumi
Avstria	28	16	44
Belçika	16	10	26
Finlandiya	4	1	5
Almanya	249	216	465
Italya		2	2
Niderland	45	34	79
Norveç	25	7	32
Slovakya	1		1
Birləsmiş Krallıq	9	28	37
Rusiya Federasiyası	3		3
Ümumi	380	314	694

Mənbə Statistika Komitəsinin məlumatları
https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/

Baxmayaraq ki, Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti tutduğu peşə və yiyələnmiş olduğu ixtisas bir-birindən tamamilə fərqlənir, əksəriyyəti ticarət və xidmət sahələrində çalışmaqdadırlar. Əksər vətəndaşlarımızında məskunlaşdığı sahə böyük sənaye şəhərləridir.

Rusiya Dövlət Qeydiyyat Komitəsinin verdiyi məlumata görə Moskva şəhərində yaşayan Azərbaycan vətəndaşları 2016-cı ildə 2.5 milyona çatmışdır, bu da, öz növbəsində, Rusiyanın əmək kapitalının 14.2%-ini təşkil edir. Azərbaycan vətəndaşlarının ən çox getdiyi ölkələr sırasına Rusiya, Ukrayna, Türkiyə, İsrail, Almanya və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləridir. Azərbaycan hükuməti çalışır ki, Azərbaycanın xaricdəki vətəndaşları ilə münasibətini və əlaqəsini daima yüksək səviyyədə tutsun. Bu məqsədlədə 2002-ci ildə Azərbaycanın İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitənin əsas məqsədi isə azərbaycanlılara və Komitə tərəfində yaradılmş Qeyri Hökumət Təşkilatlarına dəstək göstərməkdən ibarətdir. Əsas diaspora lar Türkiyə, Rusiya, ABŞ və bəzi qərbi Avropa ölkələrində mövcuddur.

Azərbaycanda miqrasiya siyasəti ilə məşğul olan dövlət qurumları əsasən

aşağıdakılardır.

Azərbaycan Respulikasının prezidenti Cənab İlham Əliyevin verdiyi fərmanla əlaqədar olaraq 29 mart 2007-ci ildə Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradıldı. Yaradılmağında əsas səbəb isə miqrasiya siyasətini həyata keçirmək və miqrasiya prosesini idarə etməkdir. Digər məqsəd isə bu sahədə məşğul olan müvafiq dövlət qurumlarının fəaliyyətində koordinasiyaya nail olmaqdır. Dövlət miqrasiya xidmətinin əsas diqqət etdiyi məsələ vətəndaşlıq haqqında olan müraciətlərdir, həmçinin bundan əlavə xarici vətəndaşların müvəqqəti yaşamaq üçün sənədlərin qəbulu, dövriyyəsi və icazə verilməsi, vətəndaşlığı olmayan, heç bir ölkəyə mənsub olmayan vətəndaşların müvəqqəti yaşaması ilə bağlı qərarların qəbul edilməsidir. Bu qurumun digər bir fəaliyyəti isə vətəndaşlara immiqrant statusu verməkdir.

Azərbaycanın miqrasiya siyasəti çərçivəsində 2016-2018-ci ildə Dövlət Miqrasiya proqramı həyata keçirilmişdir. Burada əsas məqsəd miqrasiya sahəsində idarəedici mexanizmləri inkişaf etdirməkdən və eyni zamanda daxildəki qanunvericiliyə və xaricdəki normalara uyğunluğu gözləmək və daha da inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Miqrasiya üzərindəki dövlət nəzarətini də artırmaq əsas məqsədlərdən biridir. Nəzarət, əsasən, miqrasiya ilə məşğul olan dövlət qurumları arasında koordinasiyanı yaratmaq, Əmək miqrasiyası sahəsində kvotaları yaratmaq və tətbiq etməkdən, həmçinin daxili təhlükəsizliyi təmin etməkdən ibarətdir.

Davamlı sosial iqtisadi inkişafı təmin etmək Daxildə fəaliyyət göstərən işçi qüvvəsini daha effektiv şəkildə istifadə etmək, Azərbaycan regionları daxilində mütənasib şəkildə davamlılığını təmin etməkdən ibarət idi.

Əsas problemlər isə Azərbaycanın postsovet dövründəki inkişafı 3 mərhələyə bölünürdü.

1991-1995 ci illər bu dövrdə Azərbaycan iqtisadi çöküşdən əziyyət çəkmişdi. SSRİ dövründə fəaliyyət göstərən sosial yönümlü iqtisadiyyat dağılmş və Azərbaycan azad bazar iqtisadiyyatına çıxmışdır. Ermənistanla olan hərbi münaqişədə iqtisadiyyata ciddi zərbə vurmuşdur. Azərbaycanın bu dövrdə ÜDM-i

kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür, bununla belə dövlət iqtisadiyyatda tənzimləmə aparmışdır.

1995-2005 ci illər isə Azərbaycanın 2ci mərhələsi hesab olunur . 2005-ci ildə artıq Azərbaycan ÜDM-i 1990 cı ildəlio ÜDM- ə çatmışdır. 2018-ci ildə isə bu rəqəm 79797.3 milyon manata çatmışdır. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM isə 8100 manat vəya 4780 ABŞ dolları təşkil edib.

Əmək bazarının analizi isə onu göstərirki Azərbaycan 95-05 ci illərdə əmək qüvvəsinin sayı 18% artmış və nəticədə 655000 nəfərə çatmışdır.İqtisadi cəhətədən aktiv insanların sayı isə 4.293.100 nəfər olmuşdur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Regionlarda və onların ərazilərində , məsuliyyət daşıyan, öhdəliyi olan qurumları dəstək məqsədi ilə qərar dəstəyi sistemlərinin yaradılması ön plana çıxarılmışdır. Bunun da nəticəsində müəyyən həll olunmalı öhdəliklər yaranmışdır ki, bunların həll yollari vacib əhəmiyyət kəsb etmişdir.

1) Sosial iqtisadi və maliyyə indikatorlarını analiz etmək, nəzarət etmək və onları analiz edərək hal-hazırda olan regionlarda və rayonlardakı sosial iqtisadi vəziyyəti müəyyən etmək.

2) Regionlarda istifadə olumalı informasiya və mövcud olan qanunların tətbiqindəki boşluqları analiz etmək və onları bir informasiya portalı daxilində toplamaq.

3) Sənayeyə məxsus və regiona məxsus çətinlikləri, bazardakı boşluqları aydınlaşdırmaq və gələcəyə dair proqnozlar vermək. Bura ən çox hansı problemlərlə daha çox qarşılaşıla bilər və bunların çıxış yolunu təqdim etmək.

4) Regionlardakı sosial iqtisadi vəziyyətə təsir edən əsas faktorların aydınlaşdırılması və bunlara uyğun analiz olunması.

5)Bir birilə əlaqələnən simulyasiya modelləri yaratmaq və bunun nəticəsin də regionlardakı sosial iqtisadi inkişafı modelləşdirmək.

Ev təsərrüfatlarının xidmət sahəsinin inkişafına dair informasiya və analitik yanaşmanın həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir və burada lazımi vəzifələr həll olunmağı vacib şərtdir. Bunlar aşağıdakı vəzifələrdir:

1) Ən geniş və müxtəlif informasiya məlumat bazasının effektiv şəkildə formalaşdırılması;

2) İnformasiya potensialının gələcək inkişafını stimullaşdırmaq;

3) Hədəf auditoriyanın tələblərinə uyğun olaraq etibarlı yüksək keyfiyyətli məlumatın təmin olunmasına şərait yaratmaq;

4) Mövcud vasitələrin təkmilləşdirilməsi və məlumatların toplanması, emalı və yayılmasının daha effektiv vasitələrinin hazırlanması;

5) İnformasiya məlumat bazalarının vaxtında yenilənməsi;

6) İnformasiya prosesinin iştirakçıları ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılması.

İnformasiya və analitik yanaşmanın tətbiqi zamanı ev təsərrüfatları sahəsində kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirmək bunun nəticəsində gəliri daha da artırmaq üçün informasiya ilə bağlı müəyyən vəzifələri həll etmək vacibliyi ortaya çıxır bunlarda aşağıdakılardır:

1) ən geniş və müxtəlif informasiya məlumat bazasının effektiv şəkildə formalaşdırılması;

2) informasiya potensialının inkişafını stimullaşdırmaq;

3) xüsusi auditoriyanın tələblərinə uyğun olaraq etibarlı, yüksək keyfiyyətli məlumatın təmin olunması;

4) məlumatların toplanması, emalı və yayılmasının daha effektiv vasitələrinin mövcudluğunu və inkişaf etdirilməsi bağlı tədbirlər görmək.

5) informasiya prosesinin iştirakçıları ilə birgə tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılması;

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1.“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası.

2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” haqqında

3. Azərbarbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

4. Bədəlov M.Ə. “Dünya iqtisadiyyatı” Bakı 2006, səh-200.

5. Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi, Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti “ nəşriyyatı, 2002, - 441 səh.

6. Əli Nuriyevin “Davamlı və tarazlı regional inkişaf”

7. Əlirzayev Ə.Q. Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı, 2010 8.

8.Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2001.

9. Səmədzadə Z.Y. Ümumbəşəri problemlər və Azərbaycan. “Azərbaycan XXI əsrin astanasında” elmi praktiki konfransın materialları. Bakı, 1998.

10. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı 2017 səh-242

11.Orxan Ələkbərov “Davamli inkişaf və ekoloji sivilizasiyanin idarə edilməsinin əsasları”

12. Vüsal Qasımlı. “İqtisadi modernizasiya”, Bakı 2014, səh-308.

13. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. Sosial-iqtisadi statistika. Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti “ nəşriyyatı, 2008, - 388 səh.

Xarici dildə

1. Culyer, A. J. Economics, social policy and social administration: the interplay between topics and disciplines. Journal of Social Policy, 10 (3). pp. 311-329, 1981, ISSN 0047-1794

2. Dilts D. A. Introduction to Microeconomics, Published by Indiana - Purdue University - Fort Wayne, Sixth Revision July 7, 2004

3. Methodological Fondations of the information and Analytical Approach of Development of Small Entrepreneurship in the Sphere of Household Services
4. Migration in the Republic of Azerbaijan: A Country Profile
5. Rahnama-Moghadam, Mashaalah, Hedayeh Samavati and David A. Dilts, Doing Business in Indebted Less Developed Countries. Westport, Conn: Greenwood Publishing Group, 1995.
6. Technolgy and Public Management information systems

1. Бочков Д. В. Актуальные проблемы управления образовательной организацией: экономика образования. Учебно-методическое пособие, 2017, с. 158
2. Данченко Н. В., Киселева Н. Н., Браткова В. В. Государственная региональная политика: учебное пособие, 2015, с. 159
3. Карасев О. И. Современные проблемы государственного управления экономикой, М.: ТЕИС, 2007.
4. Социальные истоки диктатуры и демократии. Роль помещика и крестьянина в создании современного мир-Алексей Глухов 2016
5. Экономическая история мира. Том 3. Англия: колониальный империализм. Германия: юнкерский капитализм. Франция: ростовщический империализм. Особенности империализма США и Японии. Развитие капитализма в России 2018.

İnternet resursları

1. http://azerbaijan.az/portal/Economy/newWorks/newWorks_
2. http://www.computerbusinessresearch.com/Home/database/analytical-information
3. http://www.revistaespacios.com/a18v39n28/a18v39n28p09.pdf
4. https://www.cambridge.org/az/academic/subjects/economics/economic-development-and-growth/socio-economic-development-2nd-edition?format=PB&isbn=9781107624498

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Azərbaycana gələn immiqrantların sayı...78

Cədvəl 2. Azərbaycandan gedib sığınacaq istəyən vətəndaşların sayı...............79

Cədvəl 3. Azərbaycandan Rusiyaya gedən və Rusiyadan Azərbaycana gələn əhali (min nəfər)..79

Cədvəl 4. 2016-2017-cı illərdə Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının könüllü köməkliyi ilə Azərbaycana qayıdan vətəndaşlar (min nəfər).................................80

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Regionlardakı qərar sisteminin arxitekturası..53

Şəkil 2. Sosial iqtisadi sistemin koordinasiya strukturu.....................................55

Şəkil 3. Əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətin göstəriciləri....................................56

Şəkil 4. Bölgənin resurs potensialının təhlili və proqnozlaşdırılması.................57